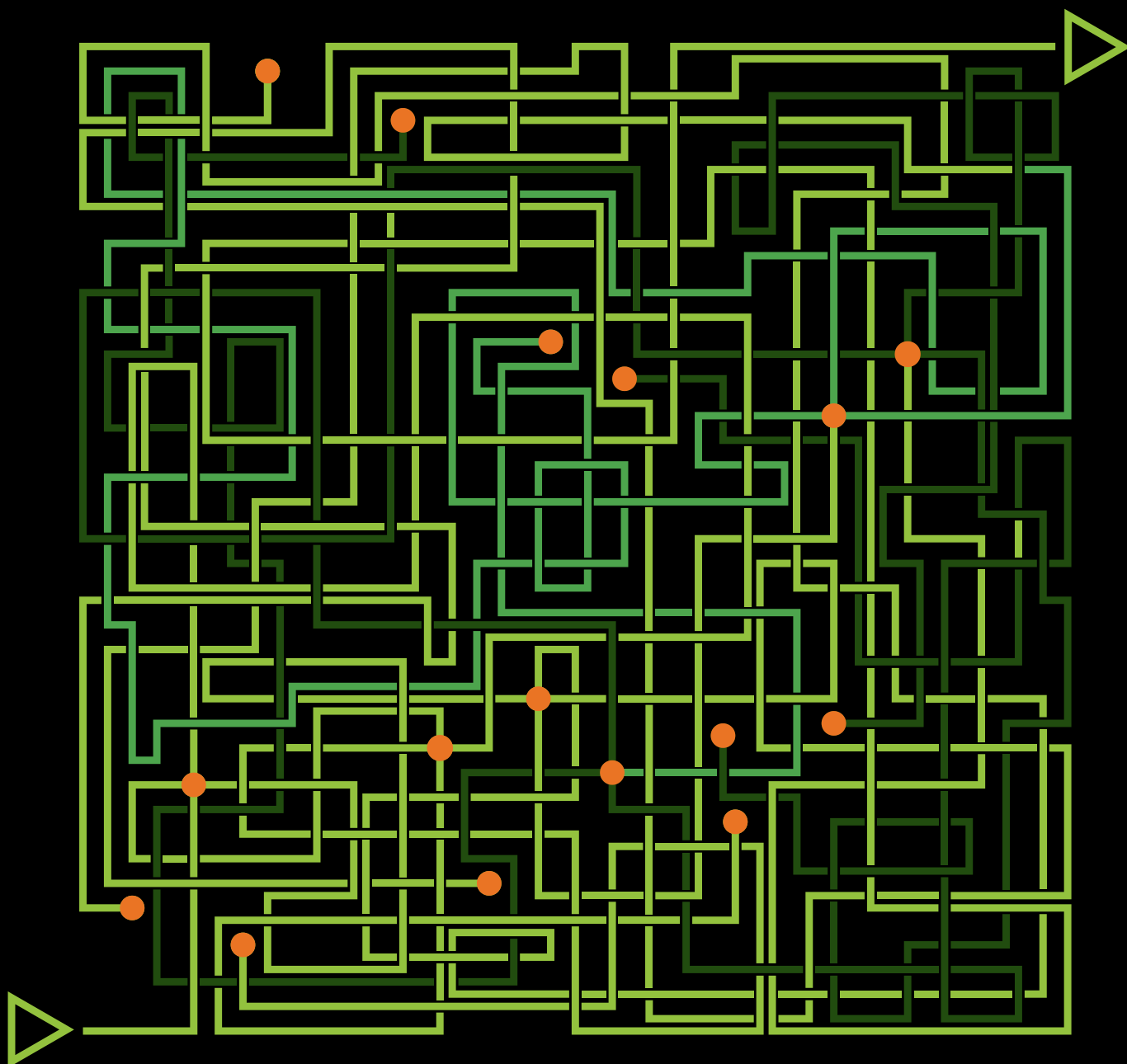

Friedrich Naumann
STIFTUNG FÜR DIE FREIHEIT

JURNALISMUL DE INVESTIGAȚIE, DE LA TEORIE LA PRACTICĂ

VLAD STOICESCU, OVIDIU VANGHELE

CENTRUL PENTRU
JURNALISM
INDEPENDENT

Federal Foreign Office

Friedrich Naumann
STIFTUNG **FÜR DIE FREIHEIT**

© 2017 Fundația Friedrich Naumann pentru Libertate

Jurnalismul de investigație, de la teorie la practică

Autori: Vlad Stoicescu, Ovidiu Vanghele

Contributor: Vitalie Călugăreanu (R. Moldova)

Au scris despre experiențele lor: Emilia Șercan, Luiza Vasiliu și Andrei Ciurcanu

Grafică și DTP: Alexandra Mateescu

Realizarea lucrării „Jurnalismul de investigație, de la teorie la practică” a fost coordonată de către Centrul pentru Jurnalism Independent București.

Lucrarea a fost publicată de către Biroul Regional pentru Europa de Sud-Est al Fundației Friedrich Naumann pentru Libertate (Sofia, Bulgaria), cu suportul financiar al Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Federale Germane, în cadrul proiectului „Dezvoltarea cooperării cu societatea civilă în țările Parteneriatului Estic și Rusia”.

Fundația Friedrich Naumann pentru Libertate, dar și Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Federale Germane, nu sunt responsabile pentru conținutul publicației. Părerile exprimate în această publicație sunt exclusiv ale autorilor. Acestea nu reflectă obligatoriu opiniile Fundației Friedrich Naumann pentru Libertate, dar nici ale Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Federale Germane.

Această publicație poate fi reprodusă, stocată sau transmisă sub orice formă sau prin orice mijloace doar cu permisiunea scrisă a editorului. Întrebările referitoare la reproducerea în alte condiții decât cele prezentate trebuie adresate Fundației Friedrich Naumann pentru Libertate la adresa: sofia@fnst.org.

JURNALISMUL DE INVESTIGAȚIE, DE LA TEORIE LA PRACTICĂ

VLAD STOICESCU, OVIDIU VANGHELE

CUPRINS

CAPITOLUL I. PENTRU CE. PENTRU CINE. PENTRU CÂT

Un manual de luptă împotriva greșelii	<u>5</u>
O pledoarie pentru acuratețe	<u>7</u>
Un timp care nu va trece	<u>9</u>

CAPITOLUL II. PROCESUL DE INVESTIGAȚIE

Cum apare ideea?	<u>12</u>
Formularea problemei	<u>13</u>
De ce este necesară predocumentarea	<u>14</u>
Regina Documentarea	<u>15</u>
Sursele-om	<u>17</u>
Observația directă	<u>20</u>
Accesul la informațiile de interes public	<u>22</u>
Interviul-cheie și pregătirea lui	<u>26</u>
Merge sau nu merge?	<u>27</u>

CAPITOLUL III. A DOUA BUCLĂ

Organizează-te din timp!	<u>28</u>
Unghiuri din care poate fi spusă povestea	<u>30</u>
Dreptul publicului la ignoranță	<u>31</u>
Fii gata să rescreești! Și să rămâi la fapte	<u>32</u>
Înainte de publicare	<u>33</u>
După publicare	<u>33</u>
Ce rămâne	<u>34</u>

CAPITOLUL IV. UNELTE

Cum își poate face jurnalistul de investigație viața mai ușoară	<u>35</u>
---	-----------

CAPITOLUL V. TREI STUDII DE CAZ

Traficanții de vize	<u>40</u>
Nepotul lui Stalin vrea cetățenie	<u>41</u>
Nume de cod: Răzvan	<u>47</u>

CAPITOLUL VI. EXPERIENȚELE LOR. ÎNTREBĂRILE NOASTRE

Luiza Vasiliu. Cazul Burnei	<u>52</u>
Andrei Ciurcanu. Pe urmele comerțului de organe	<u>54</u>
Emilia Șercan. Mugur Isărescu și Securitatea	<u>60</u>

CAPITOLUL I.

PENTRU CE. PENTRU CINE. PENTRU CÂT

UN MANUAL DE LUPTĂ ÎMPOTRIVA GREȘELII

Jurnalismul de investigație este, din multe puncte de vedere, o specie fără granițe. **El înseamnă abordarea, înțelegerea în profunzime și deoalarea unor probleme sistemice complexe, dezvăluind acte de corupție, abuzuri, nedreptăți sau pur și simplu nereguli în funcționarea societății.** Din cauza complexității metodelor și rezultatelor jurnalismului de investigație, o definiție a sa nu este ușor de scris. Cu atât mai puțin e un manual despre cum să faci un pas, doi, trei, urmând ca la final să obții - în mod cert - o investigație de presă.

Nu avem o rețetă - și nici nu credem că ar trebui să existe una. Inspirându-ne din cartea *Jurnalismul de investigație. Ghid practic*, scrisă de Liviu Avram și Cristian Grosu, propunem, în schimb, o structură: un traseu (poate fi consultat la pagina 11) care, odată parcurs în timpul documentării unei investigații jurnalistice, ar trebui să reducă la maximum posibilitatea apariției unei erori.

Greșelile sunt întotdeauna posibile în munca jurnalistică. Ele planează asupra reporterilor de teren ca o fatalitate. Întrebarea nu e dacă vei greși vreodată în cursul unei documentări, ci de câte ori o vei face - și cum poți limita potențialul greșelii?

Nevoia cea mai mare a jurnalistului de investigație este acuratețea, dată de capacitatea reporterului de a aduna, tria și clasifica date și fapte. Multe date și fapte. Iar pentru asta,

reporterul are nevoie de structură, de un set de criterii obiective după care să-și ghideze observațiile și să strângă faptele. Acești pași îl ajută pe reporter să reducă potențialul erorii în munca sa.

La baza jurnalismului de investigație sunt documentarea și verificarea informațiilor. Aceste două seturi fundamentale de acțiuni întreprinse în cursul unei investigații jurnalistice servesc unui scop unic: acela de a căuta și spune adevărul. Jurnaliștii nu sunt proprietarii informațiilor pe care le documentează - ei fac acest lucru în slujba interesului public; cetățenii sunt adevărații stakeholderi.

De aceea, în țările dezvoltate, conceptul a fost internalizat de mult timp: nu se poate construi și păstra un regim democratic în absența jurnalismului de investigație. Fără reporteri care să scormonească după adevăr, libertățile individuale și colective nu ar fi posibile. Dacă lucrurile expuse de jurnalismul de investigație ar rămâne, pentru totdeauna, secrete, cetățenii ar fi văduviți de un drept fundamental: acela de a ști, de a-și forma o părere independentă, ne-partizantă asupra lumii din jur.

Un manual dedicat jurnalismului de investigație și conceput în cadrul unui proiect finanțat de Uniunea Europeană și Consiliul Europei ne propune următorul exemplu: *se pare că mafia italiană ar avea un întreg folclor creat în jurul faptului că judecătorii din Peninsula au fost întotdeauna ușor de mituit, nu însă și jurnaliștii. De ce?* Pentru că în cazul primilor acțiunează cu prioritate o formă de interes financiar, iar în cazul ultimilor - diferite convingeri, principii sau idealuri imposibil de cumpărat cu bani. Însă oricâte resorturi idealiste ar fi în munca de investigație, felul acesta de jurnalism nu-și poate îndeplini misiunea publică decât cu metodă și precizie. Așadar, cu organizare.

Adversarul cel mai mare al jurnalismului de investigație este lipsa de resurse - de la resursele de timp până la cele financiare, care afectează capacitatea reporterului de a-și înțelege subiectul. Din acest motiv, presa de investigație este cea mai costisitoare specie jurnalistică, necesitând încrucișarea repetată a faptelor obținute cu date și informații din resurse specializate (registre ale comerțului, autorități de cadastru imobiliar, arhive judiciare etc.)

Cum formulezi subiectul unui articol de investigație, cum îl verifici, cum aduni faptele și cum le corelezi? Oricând, de-a lungul acestui lanț de pași specifici oricărei investigații de presă, poate interveni o greșeală. Sarcina reporterului de investigație este să confrunte în permanență această posibilitate și să-și verifice mereu ipotezele (dacă rezistă sau nu la testul realității, adică la validare factuală). În jurnalism, faptele sunt sacre. Dar o investigație de presă nu este o simplă înlănțuire de fapte - ci o corelare între diferitele interese (individuale, colective, sistemice; economice, politice) care au determinat producerea respectivelor fapte.

În poate cea mai cunoscută investigație de presă din toate timpurile - întreprinsă în paginile ziarului american The Washington Post, în prima jumătate a anilor 1970, de reporterii Bob Woodward și Carl Bernstein -, punctul de plecare a fost un fapt relativ banal, o spargere. O sursă anonimă de la vârful FBI le-a oferit însă jurnaliștilor cheia descifrării diferitelor interese implicate - până când, într-un final, investigația de presă a

bătut direct la ușa Casei Albe. Restul e istorie și s-a încheiat așa: un președinte american a fost forțat să demisioneze.

Să recunoaștem că este visul multor jurnaliști de investigație - *să dea jos un șef de stat*. Unii vor reuși. Mulți vor rămâne doar cu visul. Dar căutând în permanență adevărul, și unii - cei puțini - și ceilalți - cei mai mulți - vor fi servit binele comun, devoalând poate un jaf public, descoperind cazuri de fraudă academică printre puternicii zilei, expunând corupția sistemică ori poate obținând demisia unui guvernant. Investigațiile de presă se diferențiază între ele prin audiența și succesul comercial avute - dar toate, indiferent că documentează o găinărie provincială sau o faptă de corupție pe cea mai înaltă treaptă a puterii, contribuie la protejarea interesului public.

Dacă obținerea adevărului este lumina călăuzitoare a jurnalistului de investigație, metodele prin care se ajunge la adevăr sunt tabloul electric. Ele sunt siguranțele - și împreună metodele fac instalația jurnalistică să funcționeze. Sau nu.

O PLEDOARIE PENTRU ACURATEȚE

Pașii pe care îi descriem în acest manual, experiențele punctuale ale jurnaliștilor chestionați în cursul scrierii sale, uneltele publicistice invocate în conținutul său, toate servesc, în cel mai practic mod, la îmbunătățirea capacității jurnalistice de a documenta o investigație de presă.

La limită, însă, pașii pot servi și la eficientizarea muncii unui reporter: pentru că fiecare pas înainte e validat în schema noastră de cel care îl precede, parcurgând circuitul propus la pagina 11 un reporter va depista mai ușor (și din timp) zonele periculoase ale documentării sale, adică acele puncte care i-ar putea amenința, într-un final, întreaga investigație (invalidându-i astfel întregul efort). Să te oprești dintr-un efort inutil când încă e devreme poate fi la fel de important. Salvezi resurse și timp.

Acest manual nu este totuși destinat exclusiv profesioniștilor din domeniu. Am încercat să-l scriem cât mai ne-academic, evitând definiții rigide. Am încercat să-l scriem raportându-ne permanent și la experiențele practice ale jurnaliștilor de investigație chestionați special în cadrul acestui efort. Veți afla în acest manual ce cred trei dintre cei mai importanți autori de anchete jurnalistice de pe piața media românească: Emilia Șercan, Luiza Vasiliu și Andrei Ciurcanu.

I-am întrebat câteva lucruri despre investigațiile lor, cum le-au documentat, ce obstacole au întâmpinat în cale și cum au reușit să confrunte obișnuita lipsă de reacție a autorităților publice înaintea adevărilor descoperite și publicate de ei.

În acest sens, manualul de față este și o fereastră deschisă ne-profesioniștilor, activiștilor, cetățenilor, cititorilor în ultimă instanță, către specificul muncii jurnalistului de investigație. Într-o lume în care accesul la internet a transformat radical nu doar felul în

care interacționăm unii cu alții, ci și granițele profesiilor noastre, uneltele jurnalismului s-au democratizat. Aproape oricine poate publica astăzi informații într-un format jurnalistic. Nu de puține ori, însă, ceea ce este împachetat ca jurnalism nu este, de fapt, jurnalism.

Precum chirurgul chemat să respecte o serie de proceduri în timpul unei operații complicate, și jurnalistul e obligat să urmeze o serie de pași care să-i confirme sau infirme circumstanțele documentate și să-l ducă (în mod imperativ) cât mai aproape de adevăr. Aceste proceduri de ajungere, pas cu pas, la adevăr pot fi asumate, în definitiv, de oricine. Rețineți!, ceea ce validează o anchetă de presă este acuratețea informațiilor documentate - iar schema de validare a unei investigații pe care o propunem la pagina 11 servește exact acestui scop.

Încercăm, în definitiv, să apropiem două lumi care par să se despartă tot mai mult. Pe de o parte, jurnaliștii de investigație sunt văduviți în mod constant de resursele necesare muncii lor. Financiar, redacțiile media sunt tot mai sărace, peste tot în lume. Iar lipsa banilor face necompetitive din punct de vedere comercial exact produsele media clasice - reportajul și investigația, în principal. E un cerc vicios în care se învâрте astăzi jurnalismul de investigație.

Pe de altă parte, societatea - care are nevoie ca de aer de jurnalism investigativ, pentru a se întări din punct de vedere democratic - e tot mai fragmentată (și pe alocuri debusolată) de rapiditatea răspândirii informațiilor de orice fel, indiferent dacă au sau nu bază factuală. Într-o lume în care exemplele de bună practică în jurnalism sunt tot mai puține, publicul cititor și-a pierdut o parte din capacitatea de a diferenția. O informație neverificată care se poate publica în câteva minute nu e totuna cu o informație a cărei validare necesită zile sau săptămâni întregi. Adesea procesul pe care îl parcurge publicarea unei anchete de presă e extrem de anevoios - iar asta se vede prin simpla parcurgere vizuală a schemei grafice pe care o propunem la pagina 11.

În România, unde lucrează autorii acestui manual, principalele redacții de presă scrisă nici măcar nu mai au în organigrama lor departamente de investigații. Funcția a fost preluată aproape în totalitate de comunități independente de jurnaliști freelance, care se finanțează din grant-uri sau din donațiile cititorilor. Într-un anumit sens, jurnalismul românesc de investigație s-a mutat în afara redacțiilor tradiționale. În mod cert, însă, doar așa a reușit să supraviețuiască, pentru că interesele comerciale și patronale nu l-au mai făcut posibil în redacțiile clasice, generaliste.

Tot internetul a deschis calea și acestui fenomen - pentru că vechile costuri de tipărire nu mai sunt valabile astăzi, când o puzderie de soluții online oferă mijloace de publicare. Strânși în structuri alternative, reporterii de investigație (și nu numai) au primit astfel posibilitatea de a lansa și susține propriile site-uri media. Iar audiența câtorva este semnificativă - semn al faptului că există o certă nevoie publică de jurnalism.

UN TIMP CARE NU VA TRECE

De spirit de curiozitate, inițiativă, gândire strategică, organizare, auto-disciplină, flexibilitate, cultură generală, echidistanță sau etică impecabilă vom avea nevoie mereu în societățile noastre. Desenăm un portret prodigios jurnalistului de investigație, dar toate aceste calități ar trebui să facă parte structural din fibra unui profesionist al domeniului. Asta nu înseamnă că reporterul de investigație este un Superman. Din contră – e doar un om, care urmează însă cu strictețe o serie de reguli, pentru a decupa faptele dintr-o împrejurare și a le pune în contextul diferitelor interese politice, economice sau de sistem care le guvernează.

Despre aceste metode specifice jurnalismului de investigație scriem în cadrul acestui manual. Și o facem pentru că – spunem noi – servim o nevoie care nu va trece. Este nevoia societăților democratice de a ști ce se întâmplă împotriva interesului public. De a putea corecta aberațiile sistemice, precum corupția sau criminalitatea organizată. Și de a tezauriza într-un fel fiecare moment în care societatea, fiind *într-un fel*, a devenit *în alt fel* ca urmare a jurnalismului de investigație. Indiferent de cum se exprimă această nevoie – în formă tipărită odată, tot mai mult în format digital astăzi –, ea va rămâne o genă a epocii noastre.

Jurnalismul de investigație se reinventează la rândul său pentru a face față acestei schimbări. Uneltele digitale aflate la dispoziția reporterilor și editorilor sunt nenumărate – de la programe care alcătuiesc profiluri ale activității online până la platforme multimedia gata-făcute. Data-jurnalismul e în vogă, fact-checking-ul (verificarea unor informații / declarații / poziții publice) la fel, iar jurnalismul explicativ ocupă granița odată pustie dintre reportaj și investigație (în accepțiunile lor clasice).

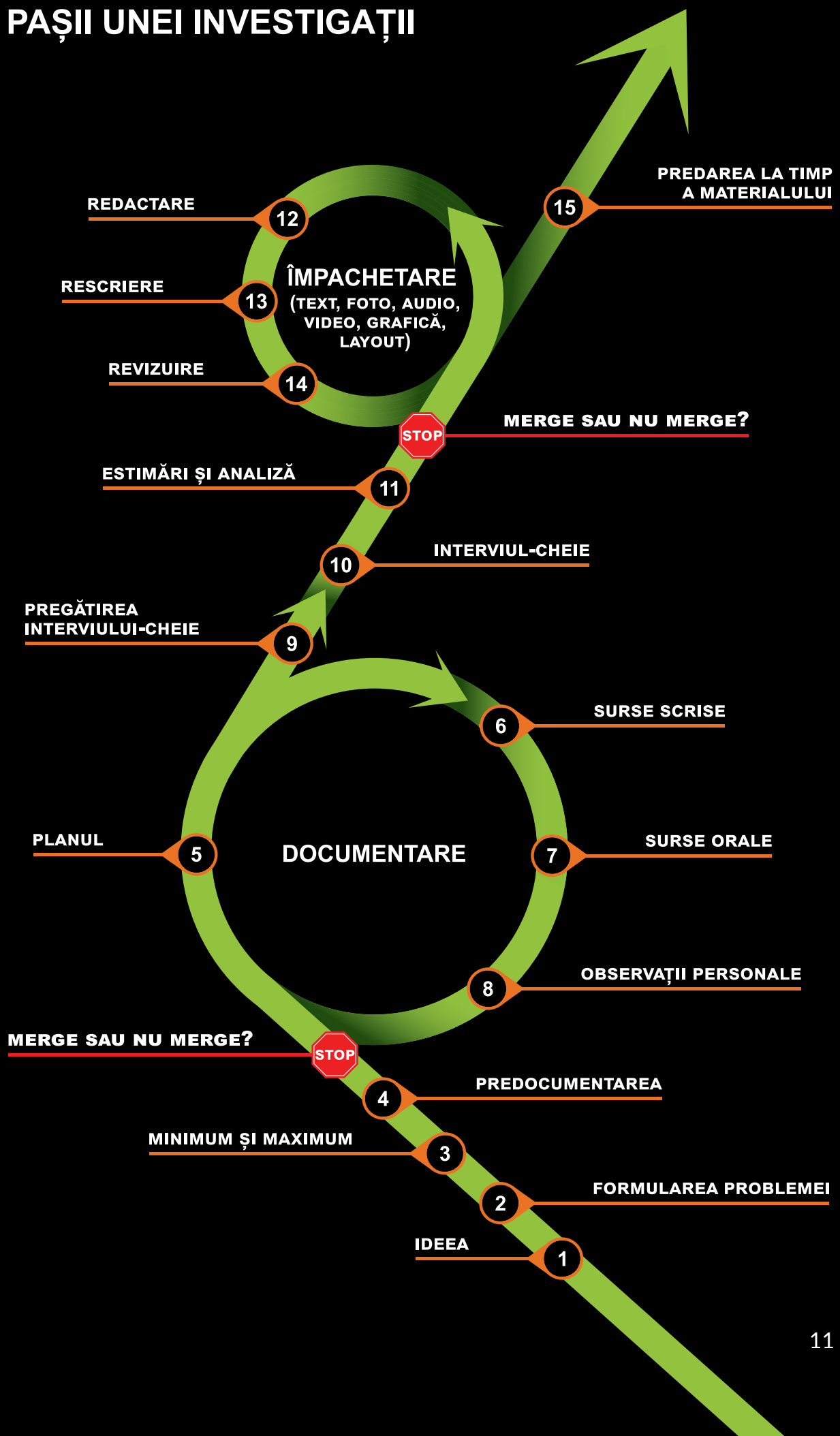
Lumea se schimbă. Însă nu de tot. Unele lucruri rămân. Credem că pentru totdeauna.

„Există investigații excelente care au avut un public destul de anemic, dar asta nu le face mai puțin bune. Informațiile pe care le căutăm și le scoatem la iveală sunt destinate în primul rând publicului, acolo trebuie lucrat, în mintea fiecărui cititor, în felul în care vede el lumea, o înțelege și reacționează la ea. Ca să putem avea un stat funcțional, avem nevoie de cetățeni informați și activi. Asta ar trebui să ne propunem mereu. Ca lumea să știe. Orice peste asta e deja un bonus și, de multe ori, un noroc.” - **Luiza Vasiliu, editor Scena9, reporter Casa Jurnalistului**

„Lucrul cu sursele este una din cele mai dificile activități pe care un jurnalist de investigație o desfășoară. Spun dificil pentru că riscul unei intoxicări este mereu prezent, ca să nu mai discutăm despre tentativele de condiționare a obținerii informațiilor sau publicării lor. În această ecuație - sursă, informație, jurnalist - cred că elementul care determină echilibrul este onestitatea. Atât timp cât jurnalistul înțelege să fie onest, să difuzeze o informație doar după ce a fost verificată, să fie imparțial în demersul său, să publice investigația ținând cont de un timing obiectiv, atât timp cât jurnalistul lucrează strict în și pentru interesul opiniei publice, atunci riscul unor acuzații de defăimare sau interpretări în sensul unor interese obscure sunt aproape de zero.” - **Andrei Ciurcanu, jurnalist freelance**

„Am întâlnit de-a lungul anilor mulți ziarști frustrați, dezamăgiți sau furioși pentru faptul că anchetele lor au rămas fără urmări instituționale. Trebuie să recunosc că și eu am simțit de multe ori, mai la începutul carierei mele, frustrare, dezamăgire sau furie. Cu timpul am învățat să îmi reprim astfel de sentimente pentru că întotdeauna există un mare câștig din publicarea unei anchete. Opinia publică va fi mai informată, va cunoaște mai bine problemele, neregulile, abuzurile despre care noi scriem, iar în funcție de informațiile pe care noi le furnizăm, oamenii vor lua decizii, care pot însemna alegerea grădiniței pentru propriul copil sau maniera în care vor vota atunci când vor fi alegeri.” - **Emilia Șercan, reporter de investigații PressOne**

PAȘII UNEI INVESTIGAȚII

CAPITOLUL II.

PROCESUL DE INVESTIGAȚIE

CUM APARE IDEEA?

Ideea înseamnă startul. Este punctul de la care pornește o investigație și poate fi absolut orice. O informație auzită întâmplător, un pont primit, o mică știre de presă, o situație neobișnuită observată personal, o anomalie în funcționarea unui anumit lucru sau sistem sau o declarație de avere a unei persoane publice neverosimil de bogate, orice. Absolut orice care trece dincolo de o zonă a normalului, a „comunului” și în fața căruia curiozitatea jurnalistică ne face să ridicăm o sprânceană și să dorim să aflăm mai multe. Este momentul în care mintea jurnalistului face un soi de „click” și în care apare, pur și simplu, nevoia de a ști mai mult despre acel lucru/fapt/situație.

Un proiect de hotărâre aflat pe ordinea de zi a Guvernului poate duce, la capătul unei investigații de presă, la descoperirea unui grup de interese care urmează să scape de datorii de sute de milioane de euro către bugetul public. Un proiect de hotărâre de consiliu local poate devoala intenții de investiții care afectează o comunitate întreagă. O decizie anunțată într-o conferință de presă de un primar poate ascunde un transfer al unei valoroase proprietăți din patrimoniul public în cel privat al unei persoane anume. Un anunț de licitație poate arăta, la capătul unei investigații, cum un contract important de infrastructură ajunge la firme apropiate de persoanele care conduc autoritatea contractantă în respectiva lucrare. Sau, la fel de grav, la monopoli care trucează acest gen de proceduri, fapt ce aduce riscuri uriașe pentru societate.

În spatele tuturor enunțurilor de mai sus stau anchete importante de presă. Ultima frază, de pildă, descrie la virgulă ipoteza, ideea de la care a plecat (o parte din) investigația Hexi Pharma, o anchetă de presă care a arătat cum, vreme de ani de zile, spitalele din România au plătit milioane și milioane de euro pentru dezinfectanți sanitari complet ineficienți, consecința directă a acestui fapt fiind o creștere fără precedent a numărului de persoane spitalizate infectate.

„Ce-ar fi ca...?”, „Dar dacă...?”, „De unde...?”, „Cum a ajuns...?”, „Cine este în spatele...?” sunt câteva întrebări care au avut, în multe cazuri, drept răspuns fix ideea de la care au pornit investigații de presă. Anchete care dacă nu au adus schimbări majore în societate, măcar au dezvăluit chestiuni flagrante, esențiale pentru ca publicul să aibă o mai bună înțelegere a societății românești în tranziție. De cele mai multe ori, imediat după idee, instinctiv, apare și pasul următor.

FORMULAREA PROBLEMEI

În fața pontului, informației sau lucrului pe care l-a observat într-un anumit context, jurnalistul contrariat sau mânat de curiozitatea profesională de a înțelege mai mult, de a descrie ceea ce i se arată, își pune întrebări. De multe ori răspunsul la întrebări (cele de mai sus, cum spuneam) înseamnă însăși ipoteza de la care el pornește.

„Ce-ar fi ca în spatele firmei care a primit gratis administrarea parcărilor din București (deci inclusiv dreptul de a încasa banii din exploatarea lor) să se afle cineva din Primărie?”, s-a întrebat jurnalistul care a descoperit, în anii 2000, jaful făcut în bugetul public de firma Dalli, controlată de Dorin Cocoș și Elena Udrea, ultima fiind avocatul ce reprezenta instituția în procese.

„Cum a ajuns polițistul Bogdan Gigină să cadă de pe motocicletă și să moară noaptea, pe ploaie, într-o groapă săpată în asfalt de un furnizor de utilități?”, s-au întrebat cei care au investigat cazul și care au descoperit că la capătul celălalt al poveștii era – ilegal, susțin procurorii – ministrul de Interne de la acel moment, Gabriel Oprea, care se grăbea să ajungă acasă.

Am dat doar câteva exemple notorii pentru a demonstra și a descrie cât mai explicit un proces cognitiv care, pentru jurnaliștii de investigație cu ceva experiență, reprezintă deja un reflex. Cum spuneam, este imposibil să enumeri toate modurile în care un jurnalist poate ajunge să aibă o idee din care să se nască o investigație de presă. Cazurile de mai sus tratează, de exemplu, situații izvorâte din observație directă (sau relatarea unui martor ocular aflat întâmplător acolo, în cazul polițistului motociclist).

O investigație mai recentă, care prezintă implicarea unor importanți reprezentanți ai poliției sau Parchetului sau, mai grav, ai serviciilor secrete în protejarea unei rețele de prostituție cu minore, a pornit, după cum chiar autorii dezvăluie, de la un pont.

În timpul poveștii pedofilului din lift, care se dovedește a fi polițist la circulație, primim un mesaj sec de la un cititor al gsp: "Vreți să vedeți un alt polițist protector de rețea de pedofili, fost fotbalist la Steaua și acum observator la Liga 1?". Și un nume simplu: "Ion Craiu, care a ajuns șeful Poliției Parlamentului". În rest e treaba ziarștilor.

Atât au scris, sec, în primul episod al investigației, jurnaliștii din echipa de investigații a Gazetei Sporturilor. De la acest pont, jurnaliștii au ajuns să descopere, în arhivele publice ale sistemului judiciar - ei înșiși o spun, în textele publicate -, un dosar uitat în care procurorii adunaseră probe conform cărora oameni importanți din stat erau clienți ai respectivei rețele. Este cumva evident că, în urma primirii acestui pont, jurnaliștii și-au pus câteva întrebări, formulând imediat și problema: Oare o fi adevărat? E de interes public, dacă e adevărat? E plauzibil să fie adevărat?

Ceea ce jurnaliștii probabil au evitat să spună, în principiu pentru a nu compromite sursa pontului, a fost că au cerut informații suplimentare. Cine este cel care le spune acest lucru? Unde lucrează? E credibil? Ce interese are? Poate produce vreo dovadă în sensul celor afirmate? De obicei, jurnaliștii așa lucrează atunci când primesc un pont. Încearcă să obțină cât de mult se poate de la sursa inițială, pentru a verifica autenticitatea informației și a evita, în același timp, să piardă resurse plecând, fie și doar pentru o predocumentare, pe o pistă falsă.

În această fază a formulării problemei, jurnalistul își pune pentru prima dată cele două întrebări care îl vor însoți, practic, pe parcursul întregului proces de investigație și care, așa cum rezultă din însăși schema pe care v-am propus-o la pagina 11, sunt cele care decid în final dacă subiectul apare sau nu:

1. Este adevărat ce cred/bănuiesc/intuiesc/afirm eu aici (în ipoteză)?
2. Este de interes public informația, odată confirmată și descoperită?

Dacă, cel puțin „la bunul simț”, răspunsul la ambele întrebări este „Da”, jurnaliștii realizează că au în față un subiect ce merită investigat și trec la nivelul următor.

DE CE ESTE NECESARĂ PREDOCUMENTAREA

Toate materialere de investigație implică o documentare preliminară. Predocumentarea este primul moment-cheie al unei investigații. Făcută corect, ea economisește timp și resurse, căci orice pas ulterior pe o pistă care se va dovedi falsă reprezintă, în principiu, o pagubă. Pentru o predocumentare (și, ulterior, o documentare) corectă, jurnalistul trebuie să aibă două calități care, în principiu, îi sunt definitorii pentru anvergura profesională:

- o cât mai corectă înțelegere a sistemului (a statului) în care lucrează, a arhitecturii instituționale a lui;

- o cât mai bună rețea de surse.

Diferența fundamentală între această predocumentare și documentarea propriu-zisă a unei investigații o reprezintă scopul. Predocumentarea are scopul de a stabili dacă ipoteza formulată pe baza ideii inițiale, ipoteză care a trecut de analiza „adevăr și oportunitate”, ar putea fi adevărată sau nu. Cu alte cuvinte, predocumentarea presupune o vizită succintă pe teren pentru a verifica existența fizică a unei situații, o căutare aprofundată pe internet, cu un simplu google ori în baze de date specializate, un telefon către o sursă, o discuție cu reprezentanții unei autorități sau orice alt demers menit să ne spună dacă ideea de la care am plecat și, implicit, formularea problemei sunt valabile. Pe scurt, dacă suntem sau nu pe o pistă bună.

O predocumentare poate scoate la iveală orice. De pildă o coincidență de nume, o eroare ce se găsește în pontul primit inițial, un fapt interpretat greșit cu ocazia formulării problemei. Odată lămurit astfel cazul, jurnalistul înțelege că este în fața unei ipoteze greșite și renunță la subiect, concentrându-se pe altceva și economisind resurse de timp. În asta constă, în esență, importanța predocumentării. Presupunem însă că ne aflăm în situația în care ideea și problema formulate în baza ei se susțin și că predocumentarea le confirmă. Așa că trecem la pasul următor.

REGINA DOCUMENTAREA

Este cel mai important și mai amplu moment al drumului de la o idee la o investigație de presă. Este, de fapt, munca propriu-zisă a jurnalistului de investigație, locul în care își dă măsura priceperii sale în meserie. Este, în același timp, „pasul” în urma căruia jurnalistul adună toate dovezile posibile pentru a-și valida ipoteza de la care a pornit. Spre deosebire de predocumentare, acesta este un pas pe care jurnalistul îl face în beneficiul produsului final și al publicului său, și nu cu scopul intern al validării ipotezei și al evitării pericolului de a pierde timp și bani odată plecat pe o pistă falsă.

Altfel spus, predocumentarea te păzește de pericolul de a pierde timp documentând un fapt inexistent, pe când documentarea corect făcută are scopul de a te feri în primul rând de riscul de a-ți pierde credibilitatea publicând informații false. În a descoperi și a accesa cât mai multe surse de informație utile documentării sale stă, de cele mai multe ori, tot profesionalismul jurnalistului. O cunoaștere cât mai în detaliu peisajului instituțional al țării în care lucrează, o înțelegere cât mai bună a traseului instituțional al unui document sau al unei decizii, o percepție cât mai clară a atribuțiilor fiecărei instituții în parte, de multe ori la nivel de direcție sau serviciu din interior, toate acestea sunt elemente-cheie în a identifica și apoi accesa cât mai multe locuri de unde se poate afla o informație.

La modul general, sursele pot fi din cele mai diverse: de la documente de interes public obținute de la autorități în baza legii care permite accesul la ele până la dosare ale instanțelor, registre de proprietate, documente de impozitare, acte oficiale sau provenind din baze de date oficiale, rapoarte, contracte, facturi, documente bancare, acte emantate

de la autorități publice străine sau ONG-uri internaționale, înregistrări (audio sau video) obținute legal sau ilegal, chiar și documente cu caracter privat (acte de identitate sau corespondență) sau secret, dacă situația o cere.

De asemenea, există o sumedenie de surse deschise ce pot fi folosite într-o investigație, precum arhive, documente din biblioteci, resurse ale Academiei, dar și lucrări de specialitate dintr-un anumit domeniu la care jurnalistul poate apela fie pentru a înțelege mai bine chestiunea pe care o tratează, fie pentru a delimita și explica mai exact un anumit context în care s-a produs sau din care a plecat subiectul său.

În ultimă instanță, jurnalistul este îndreptățit să se folosească de parlamentari sau alți funcționari ai statului care se află în opoziție față de omul sau situația pe care le investighează pentru a găsi răspunsuri la întrebările sale. O interpelare a unui parlamentar poate fi mai de impact asupra unei autorități publice decât o cerere de informații publice formulate de un jurnalist. La fel, un consilier local poate ridica o anumită problemă într-o ședință a consiliului local, dezvoltarea subiectului într-un astfel de cadru putând aduce jurnalistului – obligatoriu prezent în sală într-un astfel de context public! – informații prețioase în plus. Toate acestea reprezintă, în acest context, surse.

Cum să găsești și cum să folosești sursele? Fiecare jurnalist are propria sa rețea de surse, oameni care lucrează sau au tangențe cu domeniul de care el este direct interesat, în care s-a „specializat”, precum și baze de date și procedee de căutat și găsit informații relevante.

Vom lua, ca exemplu, domeniul protecției mediului. În România, un jurnalist care „scrie pe mediu” va căuta să aibă, în rețeaua sa de surse:

- *reprezentanți ai autorităților, câțiva specialiști din primării precum urbaniști sau specialiști ai direcțiilor de mediu, dar și, de pildă, parlamentari care au manifestat preocupări în domeniu*
- *reprezentanți ai societății civile (specialiști din ONG-uri)*
- *avocați specializați în chestiuni de mediu*
- *specialiști în domeniu de la ONG-uri din străinătate*
- *reprezentanți ai unor autorități relevante din străinătate*
- *specialiști din companii private (de exemplu specialiști în gospodărirea apelor, oameni care lucrează pentru firme-gigant din domeniu)*
- *specialiști în achiziții publice*
- *jurnaliști interesați de domeniul respectiv sau de chestiuni conexe*

De asemenea, un jurnalist care scrie pe mediu va ști să caute în bazele de date ale instituțiilor cu atribuții de reglementare în domeniu, va ști unde se găsesc informațiile relevante pentru contextualizare, de unde să ia cifrele care-l interesează, va ști care sunt organizațiile internaționale cu preocupări în domeniu și cum lucrează ele, ba chiar va avea undeva în memorie chestiuni (cifre) esențiale, chiar dacă datele nu sunt exacte. Cele din urmă nu pot fi clasificate decât la un nivel pur teoretic în lumea din ce în ce mai specializată, mai nișată, de astăzi. E limpede că un jurnalist care documentează un subiect precum Roșia Montană trebuie să aibă acces la baze de date complet diferite decât unul care investighează, să spunem, o importantă fraudă financiară.

Cu toate că există, în mod evident, baze de date ce trebuie cercetate pentru ambele subiecte luate ca exemplu (datele de la Registrul Comerțului, de pildă, sunt utile oricărui demers investigativ în care avem de-a face cu persoane juridice), la nivel de detaliu informațiile sunt de găsit în zone complet diferite.

SURSELE-OM

Rețeaua de surse este unul dintre cele mai importante instrumente ale jurnalistului. De multe ori, a avea surse devine o chestiune mai valoroasă pentru un jurnalist decât a avea o anumită conduită profesională (a fi extrem de muncitor, de exemplu). E indicat ca un jurnalist să-și construiască, să-și extindă și să-și întrețină constant propria rețea de surse, cum, în egală măsură, este, în teorie, cel puțin, recomandat ca jurnalistul să mențină o oarecare distanță față de surse. Prietenii strânse, înrudirea și altele asemenea între jurnalist și surse sunt, de principiu, de evitat, pentru că pot aduce dezavantaje pentru respectivul jurnalist, care ar putea tinde să internalizeze interesele sursei (prietenii, dușmăniile sau un anumit mod de gândire propriu sursei s-ar putea transfera de la sursă la respectivul jurnalist). Din experiență, un soi de amicitie fără implicații suplimentare este un maximum recomandat pentru relația personală jurnalist-sursă.

În urmă cu ceva timp era o condiție sine qua non pentru un jurnalist să-și păstreze o agendă conținând datele de contact ale tuturor surselor sale. În lumea de astăzi, cu social media și instrumentele modern de comunicare, deși nevoia de a avea o astfel de agenda încă e valabilă, contactele circulă mult mai ușor, iar o legătură cândva realizată cu o anumită sursă poate fi reluată după ani de zile fie printr-un email, fie printr-un mesaj pe Facebook sau Instagram.

Sursele pot deveni resursă pentru noi și noi surse. O sursă din comunitatea avocaților, de pildă, poate fi de ajutor pentru un jurnalist interesat de o anumită speță judiciară, chiar dacă nu are nicio legătură directă cu respectivul caz: se poate interesa în comunitate cine anume cunoaște detalii despre ceea ce ne interesează și ne poate îndrepta către cineva aflat în posesia informațiilor relevante. Reputația jurnalistului devine o chestiune esențială într-un astfel de caz, căci sursa noastră poate face un transfer de încredere către colegul

pe care ni l-a recomandat și care deține informațiile care ne interesează, ușurându-ne astfel interacțiunea cu noua sursă.

După cum am văzut anterior, atunci când facem planul de acțiune pentru documentare stabilim și o „hartă” a surselor, încercând să stabilim clar cine ne-ar putea ajuta să descălcăm povestea care ne interesează și prin ce oameni am putea ajunge la respectivele persoane. De regulă, cuvântul „sursă” are, în afara comunității jurnalistice, o conotație mai degrabă negativă, așa că este de preferat să evităm să-i spunem explicit unei surse că ne este sursă. Argoul profesiei nu este ceva comun oamenilor cu alte meserii, motiv pentru care ar putea să nu sune flatant.

În foarte puține cazuri cuvântul unei surse – cu atât mai mult al uneia care vrea să rămână anonimă, deci e imposibil de citat! – are mai mare greutate decât un document oficial din care să reiasă respectiva informație. De aceea e recomandat ca, în orice discuție cu o sursă, jurnalistul să încerce să obțină documente. Cu cât e mai important sau mai sensibil documentul de obținut, cu atât pretențiile sursei de a se proteja ar putea fi mari, astfel că puteți întâlni situații în care să vi se permit fotografierea unui document doar parțial (fără antet, fără număr de înregistrare sau fără semnături sau mențiuni înscrise pe el, de pildă). Desigur, intrăm într-o zonă sensibilă, dar, de obicei, încrederea în sursă și – neapărat! – consultarea documentului în integralitatea sa sunt decisive în a accepta atare condiții.

Evident, în funcție de încrederea dezvoltată între jurnalist și sursă, poate fi nevoie de tact atunci când jurnalistul cere sursei documente care să-i confirme spusele, căci ar putea părea că se îndoiește de veridicitatea declarațiilor sale, lucru care ar putea face sursa să se simtă lezată.

În cazul surselor care vin singure către jurnalist, deontologia îl obligă pe cel din urmă să lămurească exact ce anume dorește să obțină cel care-i devine sursă, care-i este motivația. Ce-l mână-n luptă, mai exact. Desigur, odată cunoscut „drive-ul” sursei, în special dacă vorbim de sursa care ne dă un pont – însăși ideea de la care pornim o investigație -, rămâne la latitudinea jurnalistului să discearnă dacă se află în fața unei tentative de manipulare în interes propriu din partea sursei sau dacă, din contră, este în fața unui om care, sătul de nedreptate, s-a hotărât să devină whistleblower¹ pentru a face „ordine” într-un (micro-)sistem, de obicei în cel în care lucrează.

De cele mai multe ori, practica ne arată că cele două variante merg împreună, fie și dacă vorbim de situația în care sursa ar câștiga doar eliminarea din sistem a unui șef abuziv. În această mare de nuanțe, deontologia ne învață să urmărim două lucruri: adevărul și interesul public. O investigație poate fi de interes public major chiar dacă ajunge, prin consecințele pe

1 Așa numiții „avertizori de integritate”, ei sunt cei care dezvăluie, adesea sub condiția anonimatului, neregulile din funcționarea unui sistem, fie el public sau privat. Whistleblower-ii se află în poziția unică de a-i indica unui jurnalist de investigație elementele structurale (informațiile de bază) ale problemei sistemice identificate. Este treaba reporterului să transforme aceste informații într-un subiect de presă – adică să verifice și să confirme desfășurarea faptelor.

care le produce, să aducă sursei inițiale un avantaj, fie el chiar și material (o promovare, de pildă, odată eliminat șeful abuziv).

Într-o astfel de situație, dacă expunerea abuzurilor șefului (și perspectiva eliminării lui din respectivul sistem, ca o consecință a investigației noastre) este mai importantă decât promovarea celui care ne-a fost sursă și dacă faptele pe care o sursă ni le-a relatat sunt reale și se confirmă din alte surse independente (alte persoane, documente etc), deontologia ne permite să mergem mai departe. Cu sursele cu care jurnalistul și-a dezvoltat deja o relație de amicitie (de obicei dublată de încredere), acesta își poate permite și „luxul” de a verifica alte surse: interesele lor, conduita lor anterioară, posibilele parti-pris-uri, credibilitatea sau chiar expertiza lor. Iar într-o situație precum cea expusă anterior, o astfel de verificare e oportună.

În cartea *Jurnalismul de investigație. Ghid practic*, autorii Liviu Avram și Cristian Grosu propun împărțirea surselor-om, pe care le denumesc „surse orale”, în trei mari categorii: experții, sursele partizane și sursele de interes uman.

Sursele partizane sunt, în principiu, părțile implicate într-o anumită măsură în subiect, fie și doar prin aceea că știu exact cum anume stau lucrurile în speța care ne interesează. Sunt fie oameni care au avut o legătură directă cu chestiunea pe care o investigăm, fie cei care au suportat consecințele ei, fie chiar cei care au creat-o. De obicei, în această ultimă categorie regăsim așa-numita „țintă” a investigației, persoana pe care documentarea jurnalistică o indică drept „vinovată” pentru situația pe care o investigăm.

Sursele partizane pot avea interese directe, reale în a vedea publicată respectiva investigație sau, din contră, în a bloca apariția subiectului în spațiul public. În această a doua categorie regăsim, de obicei, „țintele”. Spre deosebire de, să zicem, whistle-blower-ul de la care a venit pontul ce a declanșat investigația sau de alte surse partizane care au suportat consecințele faptului documentat - care au interesul direct de a vedea subiectul publicat. Deseori aici apare o dilemă etică pentru autorul investigației. Unii jurnaliști cumpănesc mult mai mult decât este cazul dacă interesul surselor partizane este sau nu legitim. Nu e vorba despre „țintă”: interesul lui este de obicei acela de a bloca apariția informației în spațiul public, deci în conflict direct cu beneficiarul investigației, care este publicul, cel în slujba căruia, așa cum arătam în debutul acestei lucrări, se plasează de bună voie jurnalistul.

Este vorba despre celelalte surse partizane: whistle-blower-ii, martorii, cei care pierd ca urmare a acțiunii țintei. Ce interese au ei, de fapt? Sunt ele legitime? Mulți jurnaliști și-au pus aceste întrebări. În opinia noastră, răspunsul este puțin spre deloc important. Ce ne interesează cu adevărat este însă dacă ce spun ei este: 1. Adevărat, și 2. De interes public. Asta contează mult mai mult decât miza punctuală a unui subaltern de a-și turna șeful.

Vă propunem un exercițiu de imaginație. Un adjunct al unui important demnitar simte nevoia să divulge detalii care să ne ajute să descoperim, jurnalistic, o schemă complicată prin care șeful său reușește să scurgă importante sume de bani. Și, continuând exercițiul,

presupunem că informațiile sunt corecte. Refuzăm pontul în cazul în care acel adjunct este, apreciem noi, „mânat în luptă” mai degrabă de o dorință de ascensiune și parvenire prin înlăturarea șefului decât, să spunem, de un spirit civic izvorât dintr-un acces de conștiință? Nici vorbă! Dacă informațiile sale se verifică și sunt de interes public, este complet irelevant, în cele mai multe dintre cazuri, cui anume folosește dezvăluirea acelor fapte.

Sigur, și aici se păstrează regula enunțată încă de la debut: nu există reguli. Sau, altfel spus, pot exista excepții de la acest principiu, însă acestea sunt, de obicei, parte a unor decizii editoriale complicate, ce țin de context, decizii pe care le ia, în general, o echipă mult mai largă decât cea clasică în cazul unei investigații (reporter-editor). În fața surselor partizane, reporterul trebuie să insiste ca discuția să se rezume la fapte. De multe ori, fie și doar pentru a le intui „drive-ul”, reporterul e bine să pluseze în contra-argumente. Să se transforme, așa cum sugerează L. Avram și C. Grosu, în „avocatul Diavolului”, pentru a fi siguri că orice posibilă apărare a „țintei” în fața acuzațiilor aduse pică răpusă de argumente factuale.

Experții sunt cele mai credibile surse, din simplul motiv că nu sunt direct implicați în situația punctuală investigată de reporter. Sunt, de obicei, fie martorii oculari, fie experții în domeniul în care se înscrie povestea pe care jurnalistul o documentează. În cazul martorilor oculari, deveniți în situația punctuală investigată „experți” tocmai prin aceea că au asistat direct la evenimentele pe care jurnalistul încearcă să le reconstituie, conduita de adoptat este simplă: căutăm fapte și nimic mai mult decât fapte.

De asemenea, în cazul specialiștilor, esențial este ca spusele lor să fie traduse. O greșală comună este aceea ca, pentru a părea el însuși un bun cunoscător al respectivului domeniu, jurnalistul să ajungă să redea limbajul tehnic. Este o evidentă eroare, căci aparența de profesionalism a autorului ajunge să alunge cititorul, care nu înțelege practic nimic. De aceea expertiza trebuie tradusă pe înțelesul publicului.

Sursele de circumstanță, sau „surse de interes uman”, cum sunt ele denumite de Avram și Grosu, desemnează acele surse care nu sunt neapărat implicate în subiect, dar au avut tangență cu acesta. Fie cunosc persoanele care au generat „conflictul” investigat, fie au suferit de pe urma faptelor pe care le documentăm, ele aduc subiectului culoare și-l transpun dintr-o zonă teoretică undeva în imediata apropiere a cititorului. Contactul cu toate aceste surse presupune muncă directă pe teren, dar, pentru un jurnalist, a merge pe teren înseamnă mult mai mult.

OBSERVAȚIA DIRECTĂ

Orice ieșire pe teren a unui jurnalist de investigație este o chestiune esențială. Fie că scopul său este să verifice simpla existență a unei stări de fapt ce reiese din documente, fie că merge undeva pentru a verifica susținerile unei surse, fie că încearcă, incognito, să afle traseul unei proprietăți, observația directă devine proba esențială a existenței unui

fapt. O stare de fapt descrisă de o sursă trebuie, în măsura în care încă mai este posibil, verificată pe teren de jurnalist.

Unul dintre autorii lucrării de față, Ovidiu Vanghele, a petrecut, împreună cu Ana Poenariu (reporter RISE Project) săptămâni de zile (adunate) pe teren în București și Ilfov pentru a documenta seria „Toți oamenii generalului”². Ieșirile pe teren au scos la iveală chestiuni mult mai flagrante decât reieșea din actele studiate la birou. De pildă aceea că, pentru a face loc unui cartier de vile ridicat de generalul Gabriel Oprea în Pipera, o zonă scumpă din nordul Bucureștiului, un râu a fost „by-pass-at” (băgat printr-o conductă). Acest fapt a schimbat complet unghiul de abordare cu care jurnaliștii plecaseră în documentarea subiectului: o afacere inexact declarată de un înalt demnitar s-a transformat într-o chestiune de ecologie și urbanism pentru care, sperăm, cineva din Primăria Voluntari (comună limitrofă Bucureștiului care include cartierul Pipera) va da niște explicații. Fie și doar atunci când râul tras prin țevă o să ajungă să inunde grav proprietățile care i-au invadat albia.

O proprietate cu amprenta la sol de 150 de metri pătrați poate fi o simplă casă ori, din contră, o proprietate extrem de scumpă și de luxoasă. În acte, din fața computerului, jurnalistul vede într-o declarație de avere a unui demnitar doar o proprietate de 150 de metri pătrați. O vizită în teren însă schimbă totul. Așa s-a întâmplat în cazul casei lui Miron Mitrea din Tirol (Austria). Proprietatea din Seefeld este, în fapt, mult mai valoroasă decât pretinde fostul ministru și lider al Partidului Social Democrat din România. Însă acest lucru devine un fapt doar când este văzută pe viu, motiv pentru care, în urmă cu zece ani, o echipă a unei televiziuni a mers în Austria și a filmat-o, în beneficiul publicului ei care a înțeles că nu este „o amărată de casă”, ci o vilă superbă într-una dintre cele mai scumpe stațiuni austriece.

Odată plecat pe teren, jurnalistul poate fi pus în fața celor mai neobișnuite situații. Recomandăm ca, în cazul în care vă așteptați să aveți parte de incidente, să vă anunțați șeful sau un coleg de încredere unde anume mergeți și, pe cât posibil, pentru ce. Acesta va fi atent la telefon în cazul în care aveți nevoie de ajutor. Altfel, este destul de greu de recomandat o strategie anume pentru ieșirile pe teren, ea poate varia, în funcție de profilul obligatoriu făcut anterior fiecărui potențial interlocutor, de la o abordare onestă, în care potențialele surse îi prezintă adevărata calitate (de jurnalist) și, eventual, chiar intențiile reale, pentru a-l cointeresa în a te sprijini, și până la așa-numitul *incognito*, în care jurnalistul își declină altă calitate și alte interese.

Un jurnalist de investigație are dreptul să profite de orice conflict – fie el personal sau politic – pentru a-și atinge scopul: acela de a afla și a expune lucruri adevărate și de interes public. Atenție, însă! Este ilegal să pretinzi că ai vreo calitate oficială, indiferent de scopul tău și indiferent de binele public pe care apreciezi că îl urmărești și îl servești! Un jurnalist poate pretinde că este un potențial cumpărător pentru a afla informații despre o proprietate, de exemplu, dar niciodată nu poate pretinde că este polițist sau procuror sau angajat la Primărie: aceasta reprezintă, în principiu, uzurpare de calități oficiale și constituie faptă penală.

2 Seria poate fi consultată pe site-ul Centrului de Investigații Media (www.investigatiimedia.ro). Primul episod - <http://www.investigatiimedia.ro/investigatii/toti-oamenii-generalului-episodul-1>

ACCESUL LA INFORMAȚIILE DE INTERES PUBLIC

De multe ori, practica ne arată că anumite surse (instituții) refuză să pună la dispoziția jurnalistului informațiile de care acesta are nevoie, cu toate că ele sunt de un evident interes public. Legea accesului la informațiile de interes public este, în practică, pentru multe autorități publice din România și Republica Moldova de astăzi, pur facultativă, iar experiențele multiple în acest sens arată că statul este mai degrabă preocupat să ascundă chestiunile ce țin de activitatea autorității decât să le dea publicității din oficiu, în spiritul transparenței.

În Republica Moldova legea privind accesul la informație există din anul 2000 (poartă numărul 982-XIV din 11.05.2000 și poate fi găsită la adresa <http://lex.justice.md>). Funcționarii publici din țară încă se mai prefac a confunda Legea privind accesul la informație și Legea cu privire la petiționare – aceasta din urmă oferindu-le mai mult răgaz (o lună) pentru a răspunde la solicitările de informații. De aceea, recomandăm jurnaliștilor care trimit solicitări de informație autorităților din Republica Moldova să invoce chiar în solicitare Legea 982.

O altă pârghie (mai nouă) de a evita să le răspundă jurnaliștilor la solicitări este Legea privind protecția datelor cu caracter personal (<http://lex.justice.md/md/340495/>). Deși a fost votată încă în 2011, această lege a început să fie folosită de guvernanți ca scut în fața jurnaliștilor în special de la mijlocul anului 2016. Practic fiecare jurnalist care lucrează pe investigații a primit refuzuri în ultimul an din partea autorităților, invocându-se protecția datelor cu caracter personal. Jurnaliștii din Moldova încă sunt în căutarea modalităților de a convinge autoritățile că aplică abuziv această lege, în detrimentul interesului public. Sunt cazuri când autoritățile au refuzat să ofere jurnaliștilor informații despre indivizi implicați în scheme infracționale internaționale.

Culmea, ca să poată spera la vreun răspuns din partea autorităților, jurnaliștilor li se cere să explice, cu lux de amănunte și cu probe, în solicitarea de informație, de ce solicită informații ce conțin date cu caracter personal despre un anumit individ, adică să-și dezvăluie subiectul investigației. Încercările ONG-urilor și jurnaliștilor de a discuta despre aceste restricții la o „masă rotundă” cu cei de la Centrul Național pentru Protecția Datelor cu Caracter Personal nu au dat nici un rezultat. Dimpotrivă, autoritățile au închis mai multe baze de date și au anonimizat hotărârile judecătorești. Acum, în locul numelor (părților) și denumirilor de firme apar X-uri și Y-uri. Mai nou, autoritățile moldovene vor să interzică și folosirea dronelor, după ce jurnaliștii de investigație le-au folosit pentru a filma luxul în care trăiesc unii cetățeni moldoveni cu funcții în stat.

Puținele pârghii pe care jurnaliștii le au pentru a sparge acest „zid” sunt sortite eșecului, în condițiile în care justiția moldovenească este una nereformată, controlată politic și bântuită de corupție, fapt confirmat de numeroase rapoarte internaționale și naționale, dar și de decizia UE, din 2017, de a suspenda finanțarea proiectelor din justiție, tocmai pentru că reformele sunt mimate, nu implementate. Totuși, e bine să știm că există articolul 180 din Codul penal al Republicii Moldova, care prevede că se sancționează cu amendă și chiar cu privarea de dreptul de a ocupa anumite funcții sau de a exercita o anumită activitate pe un termen de până la trei ani persoana cu funcție de răspundere

care a încălcat intenționat procedura legală de asigurare și de realizare a dreptului de acces la informație, încălcarea ce a cauzat daune în proporții considerabile drepturilor și intereselor persoanei care a solicitat informații referitoare la ocrotirea sănătății populației, la securitatea publică sau la protecția mediului.

Mai există și în Codul contravențional o prevedere care instituie amenzi pentru îngrădirea accesului la informație. În 2016, printr-un amendament, aceste amenzi chiar au fost majorate. Astfel, încălcarea legislației privind accesul la informație sau a celei cu privire la petiționare se va sancționa cu amendă de la 5.000 până la 7.500 de lei moldovenești în cazul funcționarilor și cu amendă de la 15.000 până la 20.000 de lei moldovenești în cazul persoanelor cu funcții de răspundere. Și prezentarea unui răspuns cu date eronate se va sancționa cu amendă între 20.000 și 25.000 de lei moldovenești. Cauza contravențională va fi examinată de poliție, la cererea persoanei căreia, prin respectiva contravenție, i-au fost cauzate prejudicii.

În România, legea accesului la informațiile de interes public (Legea 544/2001) prevede, în principiu, că orice informație care are legătură cu activitatea unei instituții publice sau a unui anume angajat al ei, precum și cu modul în care sunt cheltuiți banii publici, sunt de interes public și trebuie date publicității, la cerere sau din oficiu.

Lipsa unor sancțiuni importante pentru cei care încalcă acest principiu face însă ca el să nu fie respectat. Autoritățile fie invocă abuziv protecția datelor cu caracter personal, fie evită un răspuns direct, „plimbând” solicitantul într-un cerc infinit de la o structură la alta, fie ignoră pur și simplu cererile de informații care vizează chestiuni punctuale, menite să lămurească anumite acțiuni ale lor. De multe ori, atunci când o autoritate a statului chiar răspunde unei cereri în acest sens, documentele cerute sunt într-un format needitabil, fapt care, în cazul unor documente de mari dimensiuni (un buget, de pildă), face răspunsul aproape imposibil de prelucrat și folosit în scopuri jurnalistice.

În aceste condiții, singura soluție pentru un jurnalist care se confruntă cu o atare situație este să cheme în judecată respectivele autorități. Până acolo, însă, jurnalistul trebuie să aibă grijă să îndeplinească o serie de condiții:

1. Cererea să fie cât se poate de clară, formulată în termeni cât mai expliți și mai concreți, astfel încât autoritatea să nu poată să evite răspunsul sau să răspundă la altceva decât a fost întrebată.
2. Întrebările să fie însoțite de o scurtă argumentație bazată pe prevederile punctuale (pe articole, dacă se poate) ale legii invocate; argumentația va conține motivele pentru care, din punctul de vedere al solicitantului, datele cerute sunt de interes public (vizează cheltuirea de bani publici, vizează activitatea sau traseul profesional al unora dintre reprezentanții respectivei autorități etc)
3. Cererea conține în clar numele și prenumele solicitantului, precum și modul în care acesta așteaptă să-i fie transmis răspunsul (formatul, datele de contact etc)
4. Solicitantul face referire la termenele prevăzute de lege pentru primirea unui răspuns, precum și la teoreticele sancțiuni prevăzute de lege

5. Cererea a fost văzută și discutată cu un avocat sau măcar cu editorul sau cu un coleg mai experimentat. Avocatul se asigură că cele cerute chiar sunt informații de interes public și că cererea formulată respectă rigorile de formă și fond cerute de lege, iar editorul se asigură că solicitarea este completă și că, în ideea unui răspuns corect și complet, dat de autoritate cu bună credință, acesta ar fi pe deplin util în economia subiectului.

Pentru ajutor în această chestiune, jurnalistul poate merge către avocații cu preocupări în chestiuni ce țin de libertatea de exprimare sau către organizații ce se ocupă cu protecția presei (asociații profesionale, ONG-uri precum cele afiliate rețelei „Reporteri fără Frontiere” etc.). De multe ori, asociațiile respective colaborează cu avocați care sprijină pro-bono jurnaliști cărora statul le încalcă dreptul de a fi informați.

Cererea de informații de interes public de mai jos a fost transmisă, în data de 7 aprilie 2016, Ministerului Apărării Naționale din România. Instituția a răspuns nesatisfăcător și, în consecință, solicitantul, cu sprijinul avocatei Diana Hatneanu, a dat ministerul în judecată și a câștigat procesul.

„Bună ziua!

În temeiul Legii 544/2001 privind liberul acces la informațiile de interes public, în calitate de jurnalist la Centrul de Investigații Media, vă rog respectuos să-mi comunicați următoarele informații de evident interes public:

- Câte ordine de ministru a emis, în calitate de titular al portofoliului Apărării, fostul ministru Oprea Gabriel?

- Vă rog să-mi comunicați câte dintre acestea sunt secrete.

- Vă rog să-mi transmiteți, pentru FIECARE dintre ele, numărul, data și caracterul (public, clasificat, secret), precum și temeiul în care FIECARE dintre cele secrete a fost secretizat.

- Vă rog să-mi transmiteți, pentru FIECARE dintre actele normative citate, fie ele publice sau clasificate, care este obiectul și care sunt măsurile dispuse. Conform legii, inclusiv ordinele de ministru secrete trebuie să conțină o descriere a obiectului fiecăruia, care este publică.

Îmi puteți trimite cele solicitate și sub forma unui tabel în Word, cu următorul “cap de tabel”: nr de ordin, data, caracterul, obiectul.

Vă rog respectuos să-mi transmiteți, pentru fiecare dintre ordinele de ministru emise de dl. Oprea Gabriel, informații relevante, în special acolo unde este vorba despre rechemări în activitate, numiri în funcție sau chestiuni ce vizează proprietatea MApN. Cu alte cuvinte, vă rog să-mi transmiteți date relevante: nume de persoane sau adrese de proprietăți care fac obiectul acestor acte normative.

Vă rog să-mi transmiteți numărul sub care prezenta cerere a fost înregistrată odată cu primirea ei la biroul dumneavoastră.

Vă rog, de asemenea, ca, în cazul în care aveți nelămuriri cu privire la cele solicitate, să mă contactați pentru a vă clarifica aspectele necesare.

Conform legii, informațiile solicitate fac parte din cele de interes public, fiind vorba de acte normative referitoare la activitatea și proprietatea unei instituții publice de interes național a statului român, Ministerul Apărării Naționale.

Conform legii, orice solicitare de informații trebuie tratată proactiv, în sensul furnizării informațiilor cerute, în spiritul transparenței. De asemenea, informațiile de interes public se solicită și se obțin de la autoritatea emitentă, nu de la alte instituții sau din alte baze de date publice (de ex. Monitorul Oficial etc).

Vă mulțumesc!

Respectuos,

Nume, Prenume

jurnalist

organizația de presă la care petentul lucrează

număr de telefon și adresă de email”

Răspunsul Ministerului nu a conținut datele cerute, în sensul că reprezentanții instituției au transmis doar o statistică ordinelor de ministru emise, respective numărul lor și câte dintre ele sunt secrete. În urma sentinței defavorabile din proces, Ministerul a revenit cu un nou răspuns, conținând de această data chestiuni generale privind tema fiecărui ordin de ministru în parte, nu și obiectul lui (de exemplu „proprietate” în loc de „transferul unui teren din proprietatea unei unități militare în proprietatea unei unități administrative-teritoriale”). Răspunsul urmează să fie exploatat jurnalistic.

Este important de menționat că, dată fiind atitudinea autorităților române față de Legea 544/2001, e recomandat ca o solicitare de informații să fie urmată de telefoane către compartimentul responsabil cu soluționarea cererii, pentru ca cei de-acolo să înțeleagă că cel care cere informațiile este cu adevărat interesat de aflarea lor. Este o formă de poziționare care contează pentru cei care se ocupă propriu-zis de răspunsurile către

solicitanții de informații și, în plus, un prilej de a crea o potențială breșă în „apărarea” acelei instituții, în situația ideală în care funcționarul respectiv are fie conștiință, fie un interes să răspundă punctual și corect în ciuda intereselor șefilor.

Dincolo de această corespondență formală cu instituțiile ce dețin informații relevante pentru subiectul său, jurnalistul are, teoretic, posibilitatea de a discuta cu orice persoană care ar putea avea date de interes pentru cazul pe care îl documentează. Ține de abilitatea jurnalistului să caute și să găsească aceste persoane, dar mai cu seamă să le facă să discute cu el despre ce îl interesează. Documentarea este, în principiu, un drum de la sursă la sursă și de la document la document. Și se încheie numai atunci când în mintea jurnalistului speța pe care o documentează devine clară, iar „predicatele” ei au în spate dovezi clare, fără echivoc. Investigația este însă departe de a se fi încheiat.

INTERVIUL-CHEIE ȘI PREGĂTIREA LUI

Atât deontologia cât și bunul simț ne obligă pe noi, ca jurnaliști, să îl confruntăm pe cel vizat de investigația pe care tocmai am documentat-o. Principiul își are rădăcinile în dreptul roman: *audiatur et altera pars* (ascultă și părerea celeilalte părți). Fie și doar pentru a fi sută la sută siguri că documentarea noastră nu are fisuri. Cum ar fi să acuzăm public, la capătul unei investigații, un demnitar pentru faptele unei alte persoane cu același nume? Este un exemplu dus la extrem, dar pe care practica nu îl exclude.

Fie și pentru a ne feri de astfel de pericole care, la acest moment al investigației, par imposibile, este absolut necesar să încercăm să contactăm „ținta”. Denotă respect pentru rigorile meseriei și credibilizează întregul demers. Teoria spune însă că suntem obligați să încercăm să adresăm întrebări celui vizat, nu și să reușim. Dacă refuză, este dreptul său. Consemnăm refuzul și publicăm ce avem la capătul documentării.

Există și varianta ca respectivul să evite pur și simplu să interacționeze cu noi, fie pentru că a aflat demersurile noastre din cursul documentării, fie pentru că pur și simplu nu vrea. În această situație, jurnalistul e bine să obțină și dovezi ale refuzului: să înregistreze secretara spunându-i în mod repetat la telefon că respectivul nu este la birou, să păstreze jurnalul telefonului sau sms-urile pe care le-a trimis sau, în era whatsapp, să facă un „screenshot” mesajelor la care cel vizat „a dat cu seen” și nu a mai răspuns niciodată.

Există însă și posibilitatea ca cel vizat de investigație să accepte discuția, pentru care jurnalistul trebuie să fie obligatoriu extrem de pregătit. În acest sens, e recomandat ca reporterul să revizuiască cele mai importante date și informații obținute în timpul documentării, să știe perfect subiectul pentru a evita să fie „plimbat”, ba chiar să producă în timpul discuției cele mai importante probe, pentru a vedea reacția „țintei”, fie că aceasta este înregistrată audio sau video, fie că nu.

Recomandăm ca, în cazul unei discuții sensibile pe care interlocutorul refuză să vă permită s-o înregistrați, să aveți totuși în buzunar un aparat „pe rec”, fie și pentru a putea contracara

posibile acuzații, de pildă de tentativă de șantaj, din partea celui vizat de ancheta de presă. În această situație, înregistrarea nu trebuie publicată, ea putând fi folosită exclusiv pentru a contra-ataca în cazul unor neînțelegeri sau în cazul în care cel vizat nu mai recunoaște ce-a spus.

În orice caz, jurnalistul nu face pasul către o discuție cu „ținta” până când nu se simte pregătit. Dincolo de o revizuire a tuturor chestiunilor punctuale de discutat, în epoca Facebook-ului recomandăm și un screening online al personajului. E bine să știi cât mai mult despre un interlocutor înaintea unei discuții vitale, chiar și chestiuni de viață personală. Poate o discuție pe un subiect care-l pasionează îl face să se deschidă mai mult, să-și schimbe abordarea. Sau poate perspectiva ratării unui obiectiv major îl face să fie mai sincer.

MERGE SAU NU MERGE?

În schema pe care v-am propus-o la pagina 11, inspirată de ghidul de jurnalism realizat de L. Avram și C. Grosu, veți vedea că înaintea celor două „spirale”, a documentării și a publicării, există subliniați doi pași identici marcați cu un semn de interzis. Ambii pași reprezintă borne identice: momente de introspecție ale jurnalistului față în față cu datele și faptele pe care le-a obținut.

Procesul cognitiv este același în cele două situații, doar că miza este diferită. În primul dintre cei doi pași, jurnalistul cântărește dacă are sau nu suficiente motive să aloc timp și resurse documentării unui subiect. Miza este importantă, dar nu crucială, căci consecințele unei decizii greșite se răsfrâng doar asupra autorului și resurselor sale. Cu alte cuvinte, mai are timp să repare o decizie greșită și, în acest caz, a pierdut doar niște timp.

În al doilea astfel de pas, însă, miza poate fi însăși cariera jurnalistului. Atât predocumentarea cât și documentarea au fost încheiate, interviul-cheie a fost pregătit sau chiar realizat, așa că aici decizia e crucială. Dacă alege să meargă mai departe și în povestea lui există fisuri, ele mai pot fi reparate doar în extremis și prin hazard. Odată intrat în spirala publicării, jurnalistul este în primul rând el convins că are un subiect, astfel încât orice contra-argument care nu schimbă complet paradigma este, de regulă, ignorat.

Fiind locul unor decizii cruciale, este bine ca autorul să treacă din nou prin toate datele și faptele adunate, să înlăture toate necunoscutele și să aibă suficiente argumente pentru fiecare dintre cele expuse. O discuție cu editorul sau cu un coleg cel puțin la fel de experimentat ajută, căci un ochi al unei persoane care nu a fost implicată direct în documentare poate descoperi fracturi logice care nu se văd de-aproape. Dacă, la finalul acestei ultime analize, subiectul stă în picioare și respectă - repetăm, cu riscul de a enerva - cele două criterii, adică e adevărat și e de interes public, povestea, cu autor cu tot, intră în „spirala publicării”.

CAPITOLUL III.

A DOUA BUCLĂ

ORGANIZEAZĂ-TE DIN TIMP!

Documentarea unei investigații jurnalistice, trecând prin toate etapele validării și revalidării faptelor, a ajuns aproape de final. Datele, personajele, împrejurările trebuie puse însă într-o formă jurnalistică digerabilă și credibilă. Munca reporterului de a asambla faptele într-un format livrabil către public (text scris, audio sau video / ori multimedia) începe acum. Adevărul practic este că începe totuși - sau ar trebui să înceapă - mult mai devreme, uneori chiar din primele etape ale documentării.

De fapt, acesta ar trebui să fie un sfat: începeți să scrieți devreme pe parcursul documentării, nu lăsați datele să se strângă până în punctul în care vă veți simți sufocați de multitudinea lor. Scriind și revenind la fiecare pas nou asupra notițelor trecute, veți avea în permanență o imagine de ansamblu mai bună asupra unghiurilor poveștii și asupra zonelor care necesită documentare suplimentară. Scrieți pe măsură ce avansați în corelarea faptelor, chiar dacă faceți doar observații punctuale, fără a lega propriu-zis un text coerent. Toate aceste notițe vor căpăta formă la un moment dat.

Scoateți din timp interviurile înregistrate, montați din imaginile filmate, tăiați bucățile audio pe măsură ce strângeți materialul jurnalistic. Regula e valabilă indiferent de formatul media în care veți publica.

Organizarea informațiilor strânse va fi utilă - și fertilă - pentru organizarea muncii de teren. Știind ce aveți (pe hârtie), veți ști mai bine și încotro să vă canalizați efortul.

Dintr-un anumit punct de vedere, schema de la pagina 11 este înșelătoare. Ea pare să indice faptul că, odată trecut prin spirala documentării, o investigație de presă ajunge într-un final la spirala publicării. Lucrurile stau și nu stau așa. Într-un sens, e adevărat, abia acum se ajunge efectiv la pregătirea subiectului pentru publicare. În alt sens, însă, până la această a doua spirală e foarte probabil ca reporterul să fi trecut deja prin câteva runde de scriere (și poate chiar editare).

În foarte puține situații jurnalistul se apucă efectiv de scris abia după ce a strâns toate informațiile necesare în cursul documentării unui subiect de investigație.

Un exemplu punctual. Unul dintre autorii acestui manual, Vlad Stoicescu, a realizat în vara anului 2015 o investigație incognito³ pe traseul inițial parcurs de materialul lemnos românesc care merge la export sub formă de cherestea - de la bușteanul din pădure până la ieșirea din gater. Vreme de două săptămâni, Vlad a însoțit prin țară un trader de lemn care exporta în Dubai, via Portul Constanța - și care lucra, în acest sens, cu o multitudine de gateri în Neamț, Suceava, Botoșani sau Bistrița.

Pe un traseu de aproape două mii de kilometri, Vlad a mers în zeci de gateri și a participat nemijlocit la discuții și tratative, căpătând o viziune din interior asupra lucrurilor, care nu ar fi fost posibilă în alte circumstanțe. Pentru a folosi părțile de reportaj în structura investigației, Vlad își lua notițe punctuale după fiecare gater și fiecare întâlnire - ce a spus unul, ce a spus altul, obiecte remarcate în încăperi, gesturi, glume, în general aspecte de atmosferă. O lună mai târziu, la momentul scrierii materialului, toate piesele de puzzle s-au unit de la sine, pentru că faptele pur și simplu veneau unele în completarea altora.

Părțile narrative ale unei investigații au nevoie de memoria proaspătă a jurnalistului. Sau de o memorie foarte bună a jurnalistului - capabil să-și amintească și la săptămâni sau luni distanță ce haine purta un interlocutor sau dacă avea vreo icoană pe birou. Tipul acesta de detaliu ar putea părea insignifiant, dar în cursul unei investigații cotiturile și răsucirile pot fi atât de diverse încât până și un lucru minor să capete semnificație.

Încă un sfat, așadar: nu eliminați nimic din cele văzute sau auzite de-a lungul unei documentări, chiar dacă pot părea neimportante; s-ar putea ca ele să se dovedească extrem de folositoare, de fapt.

UNGHIIURI DIN CARE POATE FI SPUSĂ POVESTEA

Publicarea unei investigații documentate printr-un efort jurnalistic îndelungat este un proces capital pentru succesul (sau insuccesul) dezvoltărilor. Oricât de bun ar fi materialul documentar și probele care sprijină baza factuală, incapacitatea de a pune toate datele și toate informațiile într-o formă logică, credibilă, ușor de înțeles, structurată narativ poate

3 Articolul este disponibil pe site-ul publicației online Dela0.ro, la adresa <http://www.dela0.ro/re-gia-nationala-padurii-lor>

compromite întreaga anchetă. Pentru că materia primă (fapte, documente, interviuri) cu care lucrează un jurnalist de investigație poate deveni extrem de stufoasă și greu de urmărit, sortarea și trierea informațiilor devin operațiuni fundamentale în procesul de scriere și editare. Scopul fundamental al jurnalismului de investigație este aflarea și expunerea adevărului – dar un adevăr pe care ajung să îl cunoască sau să îl înțeleagă prea puțini nu va servi aproape deloc acestei cauze.

Ce trebuie să asigure cu prioritate procesul de scriere, editare și publicare este COMUNICAREA subiectului documentat. Asta înseamnă atât găsirea unei formule nimerite de împachetare editorială, cât și evidențierea importanței anchetei jurnalistice. Cititorului nu îi este întotdeauna evident motivul pentru care o speță sau alta aduce atingere interesului public. Este datoria jurnalistului să-i spună nu doar că a identificat o neregulă, ci și felul în care acea neregulă afectează bunul mers al societății. **În general, pentru a face acest lucru, jurnalistul de investigație lucrează cu antiteze – simplu spus, cu elemente opozabile, capabile să se pună în context una pe cealaltă.** Dacă, de pildă, devoalează un act de corupție care a viciat procedurile de achiziții publice dintr-un spital, reporterului îi poate fi utilă contrapunerea: prezentarea unui caz punctual în care un pacient a avut de suferit ca urmare a trucării procedurii.

Adesea, problemele expuse de jurnalismul de investigație sunt sistemice, structurale și determinate de acțiunea (sau inacțiunea) mai multor actori (individuali sau instituționali). Acest specific face relatarea jurnalistică dificilă de urmărit și înțeles. Scrierea și editarea trebuie să înlesnească tocmai această tranziție de la efortul (mare) depus pentru documentare și efortul (preferabil mic) depus de cititor ca să înțeleagă. **Asta obligă, înainte de toate, la găsirea unei modalități publicistice de a capta atenția cititorului încă din primele rânduri ale investigației.** Ușor de scris, greu de făcut – dar, ca regulă generală, cu cât reporterul are o idee mai clară, țintită, asupra subiectului investigat, cu atât îi va fi mai ușor să livreze o sinteză atractivă a descoperirilor sale.

Nu lucrați, în cadrul unei anchete de presă, cu observații și relatări prea generale. Încercați în permanență să vă raportați la cauze și efecte punctuale. Încercați, cu alte cuvinte, să aveți o poveste de spus – iar orice poveste bună se bazează pe intrigă și personaje. **Fiți specifici! Dar nu înfloriți relatarea pentru sporirea efectelor dramatice. O investigație are nevoie de un fir narativ, însă necesită cu prioritate acuratețe și raportare obiectivă.**

Într-un scenariu ideal, jurnalistul de investigație își păstrează echidistanța față de toate părțile consultate în documentarea unui subiect. Oricât de mare ar putea părea răul făcut de un actor sau altul, datoria reporterului nu este să împartă justițiar dreptatea, ci să relateze. Cititorul își formează o opinie nu pentru că jurnalistul l-a convins, ci pentru că faptele relatate și probate sunt concludente, temeinice. Adesea, această înlănțuire a faptelor într-o formă jurnalistică se face prin intermediul subdiviziunilor. Acestea pot fi capitole, zone de text separate prin intertitluri, casete explicative sau chiar episoade de sine stătătoare în cadrul unei serii de presă. Structurați-vă materialul documentar în astfel de paragrafe, indiferent că alegeți să o faceți urmând un fir cronologic, explicativ sau narativ.

Firul cronologic⁴ presupune să dezvoltăm premisele și argumentele investigației așa cum s-au desfășurat ele în realitate, urmărind secvențialitatea acțiunilor.

Firul narativ⁵ presupune să urmărim desfășurarea subiectului de-a lungul unei perioade de timp, pentru a reconstrui ulterior – la publicarea materialului de investigație – diferite unghiuri ale poveștii. Spre deosebire de firul cronologic, cel narativ poate juxtapune planuri și secvențe temporale.

Firul explicativ⁶ presupune să relatăm subiectul descriind – până la nuanță – mecanismul cauzelor și al efectelor. Rolul jurnalistului ar fi, în acest caz, de a folosi argumentativ întregul arsenal documentar pentru a demonstra cursul lucrurilor de la punctul A la punctul B.

DREPTUL PUBLICULUI LA IGNORANȚĂ

Prezumția de ignoranță (a cititorului) este una dintre cele mai utile pre-judecăți cu care poate lucra un jurnalist. Poate sună paradoxal, în condițiile în care sfatul general este că reporterul trebuie să se scuture de toate preconcepțiile în cadrul unei relatări. De toate, nu însă și de aceasta: să plece de la premisa că potențialul cititor nu știe nimic despre subiectul investigat, nu are nici măcar reperele minime (numele persoanelor / instituțiilor implicate, natura circumstanțelor evaluate, cadrul instituțional etc.) Acest tip de raportare îl va ajuta pe autorul investigației să se poziționeze corect în raport cu media de ignoranță a publicului, astfel încât informațiile să le devină accesibile chiar și celor care nu au nici măcar o idee vagă asupra subiectului.

Multitudinea de unelte digitale care există în prezent ușurează, din acest punct de vedere, munca reporterului. Chiar și o investigație în cursul căreia se intercalează interesele a zeci de actori poate fi simplificată vizual prin folosirea infograficelor sau a platformelor software care cartografiază legături și rețele. Epoca în care jurnalistul se folosea exclusiv de cuvinte (însoțite de câteva imagini) pentru a construi o anchetă de presă s-a (cam) încheiat. Astăzi, reporterul e aproape obligat să gândească vizual structura întregului material, chiar și în situațiile în care machetarea nu cade în sarcina sa.

4 Ilustrativă poate fi investigația realizată de Hotnews despre averea familiei liderului coaliției aflate la guvernare, Liviu Dragnea; disponibilă la adresa <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-21667282-vid-eo-cum-ajuns-ferma-porci-tel-drum-fiul-lui-dragnea-secretul-unei-afaceri-succes-intr-mare-saracie.htm>

5 Ilustrativă poate fi investigația realizată de Casa Jurnalistului despre experimentele medicale desfășurate de unul dintre cei mai cunoscuți doctori din România; disponibilă la adresa <http://casajurnalistului.ro/a-fost-un-experiment/>

6 Ilustrativă poate fi investigația realizată de Rise Project despre felul în care giganții din industria berii falsifică rețetele produselor; disponibilă la adresa <https://www.riseproject.ro/articol/industria-secreta-din-spatele-berii-romanesti/>

Reporterul poate sta săptămâni sau luni întregi documentând un subiect de investigație. De-a lungul acestor săptămâni sau luni doar el poate strânge materialul probator necesar – care poate fi util inclusiv pentru suportul grafic al anchetei. Dacă la finalul documentării jurnalistul realizează că nu s-a preocupat deloc de aspectele multimedia ale relatării sale, este extrem de improbabil ca el să poată reveni pe traseu pentru a-și umple golurile. Imaginile, înregistrările (audio sau video), documentele originale sau în facsimil sunt, la rândul lor, parte integrantă din documentare. Ele oferă context, justificare sau contrapondere faptelor, rotunjind investigația jurnalistică.

FII GATA SĂ RESCRII! ȘI SĂ RĂMÂI LA FAPTE.

Motivul pentru care etapa scrierii și editării unei investigații reprezintă, în sine, tot un proces în spirală – la fel ca etapa documentării – este legat de specificul repetitiv al acțiunilor. Nu sunt puține situațiile în care forma finală a unei anchete ajunge să nu mai semene deloc cu forma sa inițială. Și asta pentru că multiple etape de scriere și editare se așază – precum foile unei cepe – peste miezul investigației. De altfel, reluăm această idee, spirala scrierii / editării poate interveni mult mai devreme pe traseul documentării, chiar dacă schematic (vezi pagina 11) ea pare să fixeze doar ultima bornă înaintea publicării.

Într-un anumit sens, scrierea și editarea chiar sunt ultima bornă – în calea apariției unei erori (factice, rezultate în cadrul documentării, sau tehnice, produse în structurarea informației). Rolul editorului este fundamental în acest punct, pentru că el:

(1) se află în poziția de a-i indica reporterului locurile în care textul / relatarea suferă, necesitând completări sau reformulări;

(2) poate găsi / sugera formulele grafice sau narrative capabile să “orneze” un subiect (și, ca urmare, să-l vândă mai bine).

O regulă esențială în această etapă este să rămâneți – în cadrul relatării – la faptele documentate. Scrierea unei investigații jurnalistice e un proces care inventariază, clasifică și structurează evidențele compilate de reporter, nu opiniile sau impresiile sale. Mecanismul e, înainte de toate, unul de protecție jurnalistică împotriva unui eventual proces de defăimare. Nu doar argumentul legal e important, însă: rămânând la fapte, reporterul are o certitudine mai mare că transmite public un adevăr (fie el și incomplet). Iar un adevăr incomplet e preferabil, în jurnalismul de investigație, unui adevăr exagerat, care depășește (voluntar) sfera factuală și intră pe terenul speculațiilor. De ce? Pentru că în al doilea caz este afectată iremediabil însăși acuratețea relatării.

ÎNAINTE DE PUBLICARE

E întotdeauna util pentru o investigație jurnalistică să fie parcursă de mai multe perechi de ochi (altele decât cele ale autorului și editorului) înainte de publicarea propriu-zisă. Vă puteți ruga prietenii sau colegii să arunce un ochi pe varianta finală a materialului – în ultimă instanță, investigația chiar e merită să ajungă la un public compus tot din oameni ca prietenii sau colegii voștri. În multitudinea de date și fapte care se strâng în cursul documentării unei anchete și se assemblează succesiv în cursul scrierii sale pot inteveni pe nevăzute neclarități, ba chiar și legături ilogice. Nu e un dat ca și cititorului să-i fie ușor de înțeles ceea ce reporterului, care a avut acces la tot materialul documentar, i se pare perfect explicabil.

Pe de altă parte, tot înainte de publicare, e bine ca investigația rezultată să treacă pe la un avocat. Acesta ar fi ultimul filtru care să verifice probatoriul faptelor relatate (și, eventual, să semnaleze vulnerabilitatea investigației în fața unor acțiuni legale).

DUPĂ PUBLICARE

Cele mai bune investigații n-au fost încă publicate. Așa spune o vorbă care circulă în folclorul jurnalistic – și nu e departe de adevăr. În primul rând pentru că subiectele de interes public sunt atât de multe în raport cu resursele jurnalistice investite în documentarea lor încât mereu va exista un deficit. În al doilea rând, pentru că însuși reporterul trebuie să fie convins că mai e ceva de aflat inclusiv în legătură cu un subiect proaspăt publicat.

Scepticismul este una dintre marile calități ale jurnalistului. Un profesionist al domeniului pune totul sub semnul întrebării și nu are încredere absolută decât în faptele documentate. Asta înseamnă, pe cale naturală, că un reporter de investigații nu-și va găsi misiunea încheiată odată cu publicarea unei anchete. În foarte puține situații un material scris, audio sau video reușește să lămurească pe de-a-ntregul o problemă. Scepticismul reporterului trebuie să se manifeste inclusiv în raport cu propria muncă – poate mai e ceva de descoperit și de spus mai departe. De aceea, oricând e posibil, subiectul unei investigații poate fi (și ar trebui) reluat sau multiplicat.

Două exemple. În vara anului 2015, jurnalista Emilia Șercan a publicat o anchetă despre plagiatul doctoral comis de un puternic al perioadei, vicepremierul Gabriel Oprea. Șercan nu s-a oprit însă la vârful piramidei, ci a tot scris de-a lungul câtorva luni despre problema titlurilor universitare obținute prin plagiat. Dacă s-ar fi oprit la Gabriel Oprea, jurnalista tot ar fi obținut ceva semnificativ, devoalând impostura ministerială. Pentru că nu s-a oprit, însă, Șercan a reușit să demaște o impostură și mai mare, sistemică: Oprea însuși coordonase o

rețea de doctorate plagiate, pentru a-și construi o rețea de putere în zona instituțiilor judiciare și a serviciilor secrete.

În vara anului 2017, Centrul de Investigații Media din București a obținut un grant pentru a documenta o serie de anchete despre stadiul recuperării prejudiciilor din marile dosare de corupție soldate cu verdicte definitive date de justiția română în ultimii ani. Despre aplicarea extrem de anevoioasă a prevederilor sentințelor se mai scrisese. Dar reluarea în serial a subiectului, cu ilustrarea punctuală a unor cazuri și a mecanismelor legale aferente, a dus subiectul la un alt nivel – unul de la înălțimea căruia societatea (prin organismele ei specializate) poate decide, în cunoștință de cauză, ce-i de făcut pentru rezolvarea problemei.

Indiferent dacă investigația sa devine extrem de populară sau, din contră, rămâne periferică în termeni de audiență, un reporter n-ar trebui să descurajeze și să-și judece propriile rezultate exclusiv după numărul cititorilor. Uneori, oricât de bună ar fi ancheta publicată, subiectul nu reușește să-și facă loc pe agenda publică. Ceva publicat rămâne însă bun publicat – iar o investigație poate face carieră chiar și la o dată ulterioară lansării sale pe piață.

CE RĂMÂNE

Reporterul, sprijinit de editor și (eventual) de echipa alături de care a lucrat în documentarea investigației, a parcurs cele două spirale fundamentale în alcătuirea unei anchete de presă. A decupat și confirmat faptele, a consultat sursele și a strâns probatoriul documentar, a identificat actorii care au determinat producerea faptelor și a realizat interviurile-cheie. Organizând din timp întregul material, reporterul a structurat apoi paragrafele de text, a montat imaginile video și a decupat pasajele audio relevante, realizând în plus și suportul grafic necesar (hărți interactive, infografice, timeline-uri etc). La final, trecută prin toate aceste filtre de control, investigația a fost publicată.

Rețeta secretă? Nu există una. Și nu e, în orice caz, una prea secretă. Rețeta e să fa-
ceți succesiv pașii indicați și să parcurgeți, de oricâte ori este necesar, cele două spirale – Documentarea și Scrierea / Editarea. E o abordare care nu garantează succesul unei anchete de presă, dar îi oferă – metodic – șansa de a evita strecurarea unei potențiale erori. E poate cea mai fericită șansă de care poate beneficia o investigație jurnalistică.

CAPITOLUL IV.

UNELTE

CUM ÎȘI POATE FACE JURNALISTUL DE INVESTIGAȚIE VIAȚA MAI UȘOARĂ

Publicarea unui subiect de investigație e în egală măsură un proces de structurare a informațiilor investigate, de stabilire a obiectivelor relatării și de identificare a unor modalități tehnice de documentare / distribuire / diseminare a poveștii. Ultimele, formulele ajutătoare prin care o anchetă poate ajunge înaintea publicului, dispun – în lumea nouă a internetului – de o multitudine de unelte multimedia și soluții digitale. De la strângerea faptelor și contactul cu sursele până la exploatarea datelor într-un infografic și cartografierea rețelelor de interese, jurnalistul de investigație este însoțit astăzi în munca lui de aceste unelte.

Ele îi pot securiza reporterului mediile de comunicare cu sursele sau îi pot oferi o alternativă multimedia de împachetare a informațiilor. Practic, nu există niciun pas de-a lungul schemei propuse la pagina 11 care să nu dispună de o soluție digitală ajutătoare. Gândiți-vă doar la motorul de căutare Google (sau orice alt portal online, eventual unul care nu urmărește activitatea utilizatorului, precum DuckDuckGo). Îl folosim aproape obligatoriu în cadrul oricărui efort de pre-documentare a unei investigații. Lumea dinainte de Google era una în care scormoneai mult mai mult după informații care astăzi sunt la un click distanță. Sau gândiți-vă la mijloacele prin care se poate organiza fluxul investigației de-a lungul documentării. De la Google Docs la Workflowy, o serie întregă de soluții sunt la dispoziția jurnalistului de investigație.

Dacă necesitatea fundamentală a reporterului este protejarea surselor, aplicații precum Semaphor sau Signal pot oferi rezolvarea. Astfel de soft-uri criptează conținutul conversațiilor online, făcând aproape imposibilă urmărirea corespondenței chiar și în eventualitatea interceptării ei.

Dacă necesitatea fundamentală a reporterului este compilarea și exploatarea unor seturi de date, atunci Tabula, Open Refine sau Overview sunt răspunsul. Aceste programe facilitează punerea laolaltă, integrarea și încrucișarea informațiilor extrase din documente digitale.

Dacă necesitatea fundamentală a reporterului este să caute urmele diferitelor companii sau persoane în baze de date oficiale din aproape 200 de țări, platforma Investigative Dashboard e o resursă de neevitat.

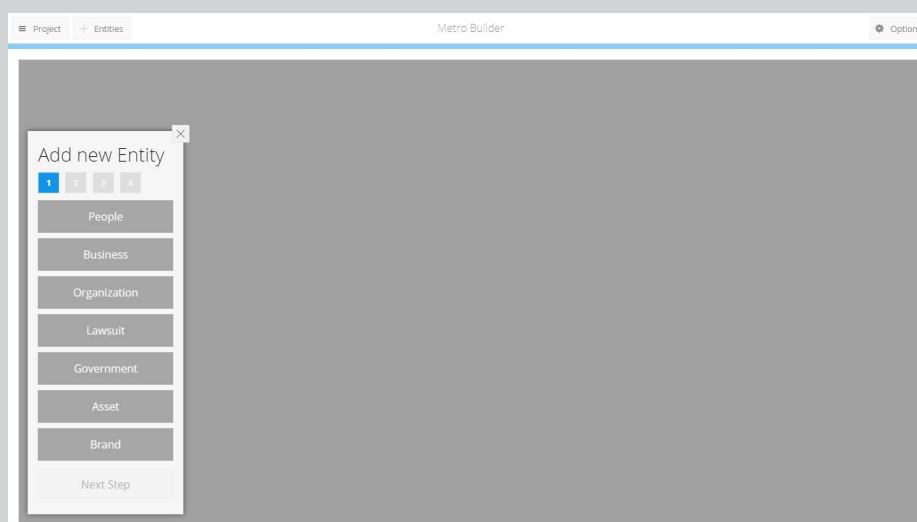
În fine, dacă necesitatea fundamentală a reporterului este să împacheteze multimedia informațiile documentate, Timeline.js sau Pageflow sau Visual Investigative Scenarios ori chiar Wordpress sunt de ajutor.

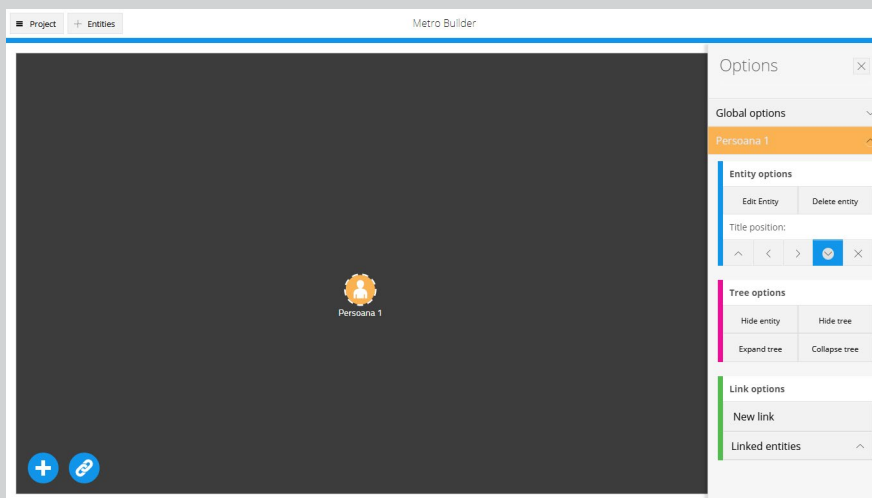
Visual Investigative Scenarios este o platformă de sistematizare și vizualizare a datelor creată pentru a ajuta jurnaliștii de investigație să cartografieze rețele complexe de afaceri sau interese și conexiuni între diferite entități (persoane, intermediari, organizații, instituții, guverne).

VIS pune la dispoziție, în cadrul unei interfețe online, o serie de modele infografice adaptabile care pot fi exportate și utilizate în materiale de anchetă jurnalistică. VIS reprezintă, în acest sens, un mijloc multimedia de a reprezenta într-o formă schematică, simplă, ușor de urmărit, recolta documentară a reporterului de investigație.

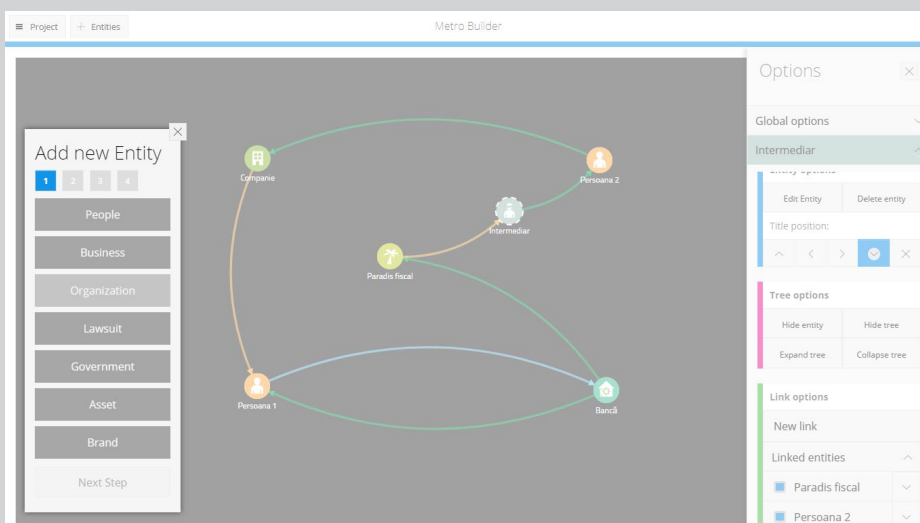
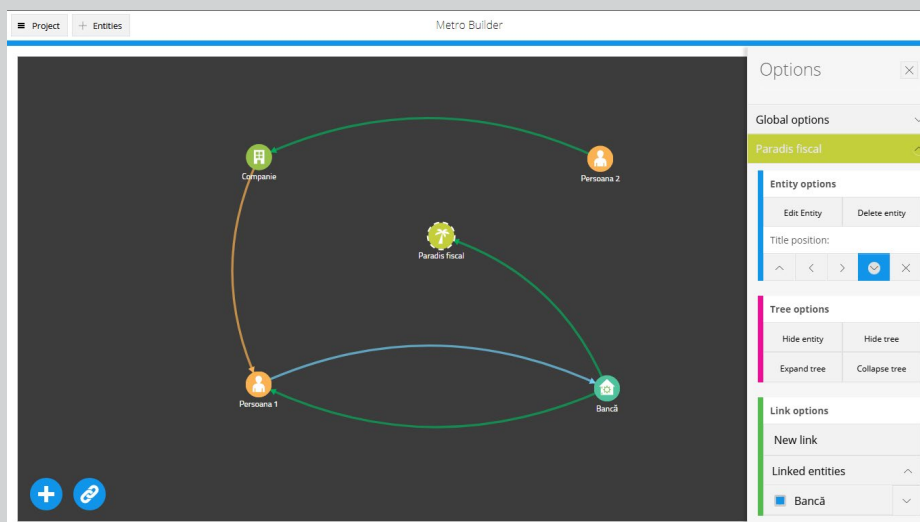
VIS poate fi folosit gratuit, prin crearea unui cont online, la adresa vis.occrp.org

Utilizatorul primește acces la o interfață care îi permite să plaseze pe o planșă virtuală diferite entități, persoane fizice sau juridice.

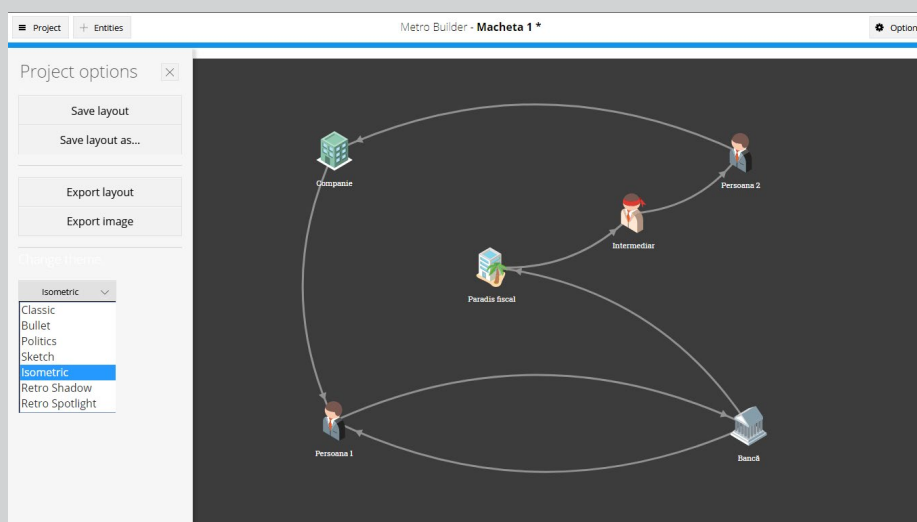

Fiecare entitate poate fi legată de celelalte, prin desemnarea unor raporturi / relații / interacțiuni.

Scopul este ca ipoteticul cititor al investigației să aibă reprezentarea vizuală a lanțurilor de conexiuni sau cauzalități care determină împrejurarea investigată (fie că e vorba, de pildă, de acționariatele unor companii, de circuitul financiar al unor acte de corupție sau de funcționarea unor rețele de crimă organizată).

Visual Investigative Scenarios a fost creat de RISE Project, Organized Crime and Corruption Reporting Project și Quickdata, în cadrul unui proiect finanțat de International Press Institute.

O lista exhaustivă a uneltelor digitale care pot sprijini documentarea și publicarea unei investigații de presă poate fi găsită aici - <https://medium.com/@Journalism2ls/75-to-ols-for-investigative-journalists-7df8b151db35>

Sfaturi, prezentări, mijloace digitale de obținut și compilat date, dar și soluții software de protecție a muncii jurnalistului de investigație pot fi accesate în secțiunea dedicată a Global Investigative Journalism Conference 2017, aici - <https://gijc2017.org/tipsheets/>

Platforme open source de monitorizare, dar și diferite unelte de cartografiere sau de extragere automatizată a informațiilor dintr-un website (n.r. – operațiuni de scraping) sunt listate aici - <https://start.me/p/gyvaAJ/open-source-investigative-tools>

Dar poate că cea mai completă resursă specializată de soluții digitale aflate la dispoziția jurnalistului de investigație este de găsit pe site-ul lui Friedrich Lindenberg, la adresa www.pudo.org. Programator și fost fellow al Knight Foundation, Lindenberg a pus la punct un compendiu online de unelte, grupate după specificul utilizării lor.

Lista poate fi consultată aici - <http://pudo.org/material/investigative-tools/>

CAPITOLUL V.

TREI STUDII DE CAZ

- DE VITALIE CĂLUGĂREANU -

De aproape două decenii, basarabeni caută acces la piața muncii din Uniunea Europeană. În 2014, UE a decis liberalizarea regimului de vize pentru moldoveni, dar pașapoartele biometrice moldovenești le oferă doar posibilitatea de a călători în spațiul comunitar, nu și dreptul de a munci. Un raport internațional, publicat de „The Independent”, arată că cel puțin patru moldoveni emigrează în fiecare oră din cauza sărăciei, iar potrivit sondajelor interne, corupția și senzația că sunt furați de propria guvernare este una din cele mai stresante probleme ale cetățenilor moldoveni. În aceste condiții, ei își redobândesc cetățenia română și pleacă.

România le-a deschis basarabenilor această porțiță spre UE cu mulți ani în urmă. Peste 800 000 de moldoveni au profitat până acum de procedură, bună parte din ei stabilindu-se deja peste hotare. Asta nu înseamnă că ei și-au redobândit cetățenia română pentru că se simt români. Chiar în momentul în care scriu aceste rânduri, am găsit pe Facebook această postare, scrisă de o vorbitoare de limbă rusă, care a aplicat pentru cetățenia română, a primit confirmarea din partea autorităților române, iar acum, debusolată, cere sfaturi de la internauți în privința procedurii ulterioare. Și pentru că atunci când cererea pentru un anumit serviciu sau produs este mare, când apare agiotajul (n.r. - specula) – apar și profitorii. În cazul acesta au apărut rețele de profitori pe ambele maluri ale Prutului, cu conexiuni la nivelul funcționarilor de diferit rang.

Pentru a-și putea redobândi cetățenia română, basarabienii trebuie să facă dovada că strămoșii lor au fost români, adică au nevoie de zeci de extrase de la arhivă și de la Oficiul Stării Civile din Republica Moldova. Această procedură a condus la apariția cozilor la oficiile de stare civilă, la Ambasada și la Consulatul României din Chișinău. Iar acolo unde sunt cozi, tradițional, apar intermediari cu pile dincolo de „gard”.

Au existat trei etape – pe care le-am investigat – de transformare a moldovenilor în (cetățeni?) români. Investigațiile s-au desfășurat în perioade diferite, în cadrul a trei anchete jurnalistice pe care le-am realizat împreună cu trei jurnaliști diferiți din România. La prima și a treia mă voi referi doar în treacăt, iar la a doua, care este cea mai spectaculoasă, detaliat.

TRAFICANȚII DE VIZE

Prima investigație jurnalistică⁷ a vizat intermediarii care au început să mișune pe la poarta Consulatului României din Chișinău în momentul în care România, fiind la etapa de preaderare la UE, a introdus regim de vize pentru moldoveni. Această investigație a fost una periculoasă pentru mine, ca jurnalist din Moldova. Noua procedură introdusă de România a fost un calvar pentru moldovenii care se aflau la studii sau aveau neapărat nevoie să ajungă în România. Ca să prindă un loc în fața gardului de la Consulatul României din Chișinău, oamenii dormeau nopțile pe cartoane lângă consulat. La un moment dat, a fost introdusă procedura de programare on-line pentru depunerea dosarului de viză. Cozile au dispărut, dar au apărut intermediarii.

De aici, de fapt, a pornit investigația. Ni s-a părut straniu că tot mai mulți oameni se plâneau pe internet că nu reușesc să se programeze pentru viză. Pe de altă parte, site-urile de anunțuri din Moldova erau pline de oferte de genul: „Programăm on-line pentru viză românească”. Am elaborat un plan și am început să acționăm. Timp de două săptămâni am încercat, ca cetățean moldovean, să-mi fac programare pentru viză. Zadarnic. Nu eram acceptat de sistem. Am pus camera ascunsă pe mine și am început să mă întâlnesc cu intermediarii de pe site-urile de anunțuri. De la ei am înțeles că este vorba de câteva rețele de intermediari și că programări on-line se pot face doar de pe IP-urile câtorva computere. Intermediarii se ofereau să facă programarea on-line în locul meu contra cost.

O parte din bani ajungeau ilegal, prin intermediul unei companii de turism, la consulat, iar în schemă era implicat însuși consulul României din Chișinău. Ca să pot dovedi implicarea tuturor celor care făceau parte din acest cerc de intermediari, am decis să parcurgem, cu probe video, întreaga procedură – am obținut viza românească fără să calc în consulat. Viza obținută astfel nu am utilizat-o. Lucrul pe teren a durat două săptămâni. După publicarea investigației, consulul României a fost expulzat din Moldova. La câteva zile după publicare, am fost invitat la Centrul pentru Combaterea Traficului de

7 Disponibilă la adresa <http://www.crji.org/?idT=88&idC=88&idRec=4129>

Persoane unde, neoficial, polițistul care investiga cazul mi-a pus să ascult în căști câteva interceptări telefonice.

Erau discuții dintre consul și directoarea agenției de turism și se refereau la viza solicitată de mine prin acel intermediar. Din discuții am înțeles că repectivul consul a fost înștiințat telefonic de cineva de la MAE din România (acolo unde noi am expediat o solicitare de informații în ultima fază a investigației) că a căzut în plasă și că solicitantul de viză Călugăreanu e jurnalist sub acoperire. O altă discuție interceptată era între directoarea firmei de turism și soțul sau iubitul acesteia, care era polițist. Acesta a fost reținut de oamenii legii pe drum în momentul în care, împreună cu alți indivizi înarmați, se îndrepta spre Cărpineni, acolo unde locuiesc părinții mei și unde aveam eu viză de ședere în acel moment.

Intermediarul cu care am avut contact pe parcursul investigației a fugit în SUA. Cu câțiva ani în urmă, mi-a scris pe o rețea de socializare un mesaj lacrimogen. Directoarea agenției de turism a fost cercetată penal. Din informațiile pe care le dețin, a scăpat de pușcărie. Procedura de programare on-line pentru viză a fost anulată, revenindu-se la principiul „primul venit – primul servit”, iar între timp regimul de vize a fost abolit.

Modurile de abordare în jurnalismul de investigație depind de mai mulți factori, inclusiv de factorul politic. Presupunem că autoritățile de la Chișinău nu ar fi reacționat astfel dacă puterea nu era controlată în acea perioadă de comunistul Vladimir Voronin – un românofob. Ne-am temut ca nu cumva munca noastră să fie folosită în interes politic. Exista riscul ca investigația să fie percepută ca o nouă palmă dată României de pro-rusul Voronin, iar noi, jurnaliștii care am lucrat la ea, ca niște „slujitori” ai regimului comunist construit de el. Aceasta ne-a responsabilizat și mai mult, ne-a făcut să ne bazăm exclusiv pe fapte pe care am reușit să le probăm și am mizat pe profesionalismul și analiza la rece a faptelor descrise din partea potențialilor critici.

NEPOTUL LUI STALIN VREA CETĂȚENIE

A doua investigație jurnalistică⁸ a vizat procedura de obținere a extraselor de pe certificatele de naștere, căsătorie și deces, eliberate de autoritățile moldovene și acceptate de autoritățile române pentru redobândirea cetățeniei de către basarabeni.

Ideea, formularea problemei. Am vrut să vedem dacă eliberarea extraselor necesare pentru redobândirea cetățeniei române, pe nume inventate, este posibilă în Republica Moldova și dacă acestea sunt acceptate de Autoritatea Națională pentru Cetățenie din România. Ideea investigației ne-a venit după ce mai mulți moldoveni s-au plâns pe rețelele de socializare că sunt nevoiți să plătească pentru aceste extrase, eliberate de oficiile stării civile, de câteva ori, deoarece funcționarii „greșesc” intenționat numele sau prenumele

8 Disponibilă la adresa <http://www.hotnews.md/articles/view?id=16642>

în copiile extraselor eliberate. Uneori, solicitanții se pomeneau cu nume care nici nu se asemănau cu numele lor.

Documentarea prealabilă. Este una din cele mai importante faze ale investigației. Menirea acesteia este să obții, din surse ieftine sau gratuite, suficiente informații încât să fii sigur că subiectul merită sau nu merită investigat. La această etapă e important să-ți evaluezi corect forțele: să înțelegi cam pe ce surse o să poți miza, cât de sigure sunt și dacă pot fi verificate, cât de accesibile sunt informațiile pe care speri să le obții etc. În cazul investigației noastre, la etapa de documentare prealabilă, am luat legătura cu unii dintre cei care se plângeau pe rețele că le-a fost scris greșit numele în acte și că au fost nevoiți să plătească a doua oară. Nu ne-a costat nimic.

Am vrut să înțelegem cum funcționează mecanismul. De ce se comit greșeli? Înseamnă oare asta că funcționarii respectivi nici nu confruntă informațiile cu datele din arhivă? Dacă se comit greșeli intenționat și, dacă da, cine numără banii proveniți ilegal? Și dacă există funcționari care fac bani eliberând acte cu nume greșite, am vrut să vedem cât de mult ne-ar costa și dacă ar accepta funcționarii să semneze și să pună ștampila pe extrase eliberate pe nume inexistente, inventate de noi.

Planul de acțiune. La această etapă ar trebui să aveți răspuns la câteva întrebări: de ce credeți că subiectul ales este de interes public? Ce impact credeți că va avea materialul? De cât timp credeți că aveți nevoie pentru documentare? Cam de câți bani aveți nevoie? Unde o să publicați investigația? Dacă lucrați în echipă, acum trebuie să împărțiți sarcinile și să stabiliți împreună perioada lucrului pe teren și data publicării. De asemenea, trebuie să vă gândiți de pe acum cum o să procedați cu imaginile – angajați un fotoreporter profesionist sau vă descurcați singuri?

Faceți o clasificare a surselor și stabiliți pentru fiecare din ele o tactică de abordare (interviuri, discuții de ghidaj, solicitări de informații sau camera ascunsă). Elaborați un plan cronologic de abordare a surselor stabilite ca să nu vă pomeniți că mergeți la interviul de confruntare înainte să aveți documentarea încheiată. Și, foarte important, evaluați pericolele care pot să apară pe parcursul investigației. Gândiți-vă la siguranța membrilor echipei și la modalitatea de securizare a informațiilor obținute. Ideea investigației trebuie ținută în secret. Din acest punct de vedere, între membrii echipei trebuie să existe încredere aproape absolută. Creați-vă baza de date a investigației și securizați-o. Alimentați-o permanent!

În cazul investigației noastre, noi am stabilit echipa, am convenit până unde vrem să mergem (să investigăm) și am schițat un plan aproximativ de documentare. Ne-am dat seama ca nu mai puteam poza eu în solicitant de cetățenie, pentru că între timp mă angajasem la TV, aveam un talk-show politic, așa că, pentru a nu compromite „operațiunea”, am cooptat în echipă un tânăr care își dorea să devină jurnalist. L-am angajat doar pentru episodul legat de negocierile cu intermediarul, fără a-i da acces la informațiile acumulate.

Am „desenat” scenariul: am inventat pentru tânărul coleg rolul de nepot al lui Stalin – Vladimir, un moldovean care vrea să-și redobândească cetățenia română. Bunicii lui Vladimir au fost, chipurile, cetățeni ai României, fiind născuți la începutul secolului XX. Și-au „pierdut” cetățenia la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, atunci când România a

cedat rușilor Basarabia. Pe bunica lui Vladimir o cheamă (chipurile) Svetlana Aliluieva (așa o chema pe fiica lui Stalin). Pe fiica lui Stalin „am măritat-o” cu Ostap Bender, un personaj de ficțiune din romanele lui Ilf și Petrov: „12 scaune” și „Vițelul de Aur” – un personaj de film super-cunoscut în Moldova. Se fac inclusiv bancuri pe seama lui. Am riscat! Se putea ca vreunui funcționar să-i sune cunoscut numele, dar am riscat tocmai pentru a arăta cât de ridicolă și ilegală poate fi această procedură.

Am ales, ca zile de naștere și de căsătorie, date istorice importante. Am cerut celor de la oficiul stării civile să ne elibereze extras de pe certificatul de naștere al lui Ostap Bender născut, chipurile, pe 28 iunie 1914 – începutul primului război mondial – la Tiraspol. Am vrut ca „românii” Ostap și Svetlana să se „căsătorească” pe 2 septembrie 1945 (ziua în care Japonia se preda necondiționat americanilor – sfârșitul celui de-al doilea război mondial). Și autoritățile moldovene ne-au făcut pe plac – ne-au dat extras care confirmă căsătoria lor anume în această zi.

Spirala documentării. Documentarea este elementul de bază al investigației jurnalistice. Aceasta se realizează în mod ordonat, onest, detaliat și foarte atent. Și acestea nu sunt doar cuvinte – un pas greșit poate conduce nu doar la compromiterea investigației, dar poate pune în pericol întreaga echipă. Această etapă începe cu verificarea informațiilor primare – acelea pe care le-am obținut la etapa documentării prealabile. Pentru aceasta avem următoarele instrumente: surse vii (oameni); documente; baze de date; interviuri; și, atunci când este justificat de interesul public, „tehnicile speciale”. Asta înseamnă cameră ascunsă și altă aparatură specială, dar și trucuri precum angajarea reporterului într-o instituție cu scopul de a deconspira o ilegalitate ce afectează comunitatea.

Ce facem pe parcursul documentării? Adunăm, clasificăm, verificăm, prelucrăm și evaluăm date. Ce înseamnă „date”? Înseamnă documente, informații, imagini, probe (audio-video) obținute prin toate mijloacele legale. Acumularea informațiilor poate fi spectaculoasă, interesantă, dar uneori poate fi un proces atât de minuțios încât devine plictisitor. În cazul investigației noastre, am analizat legislația moldovenească și românească în domeniu. Am urmărit forumurile de pe internet, anunțurile intermediarilor, am făcut conexiuni din aceleași numere de telefon și am desenat cu pixul infografice de lucru cu legăturile pe care le-am făcut în baza numerelor de telefon ale intermediarilor.

Ne-am întâlnit cu zeci de intermediari cărora le-am făcut profilurile: sociabil – neso-ciabil; prudent – mai puțin prudent; lăudăros – rezervat și rece; avar – mai puțin avar. Unora, le-am examinat cercul de prieteni pe rețelele de socializare în încercarea de a identifica în lista lor funcționari de la Arhivă sau oficiile stării civile. Am dus un adevărat „război psihologic” cu acești intermediari care vroiau cât mai repede să ne ia banii și „să dea documentele în lucru”. Ei pozează în tot ce vreți: avocați - unii spun că firma lor e specializată în așa tip de servicii; sau se dau drept angajați ai birourilor notariale (culmea, unii închiriau spații chiar vis-a-vis de ușa notarului). Oficial, spun că ajută moldovenii să adune actele și să completeze corect solicitarea de cetățenie. Într-un fel, mimează o activitate aproape legală. Doar că primesc banii pe la colțuri de stradă și, evident, nu dau bonuri fiscale.

Ne-am întâlnit cu avocați cu care am discutat despre legalitatea unor astfel de activități. Am mers zile la rând la oficiile stării civile și pur și simplu am monitorizat – am vrut

să vedem de ce se formează cozi; cât de repede este deservit un cetățean care tocmai a intrat pe ușă; am căutat intermediari și acolo, dar nu am găsit. Am înțeles că schema funcționa altfel - legătura acestora cu funcționarii publici era una prudent securizată și personalizată. Ne-ar fi luat prea mult timp să ne infiltrăm, de aceea am mers și de această dată pe formula intermediarilor. Mulți cetățeni moldoveni folosesc intermediari pentru a ocoli birocrăția, dar și pentru că intermediarii sunt mai eficienți decât canalele oficiale. Explicabil: funcționarii creează impedimente, care înseamnă cozi, timp pierdut și nervi, tocmai pentru ca cetățenii să ajungă tot la ei, dar prin intermediari, deoarece astfel se alege, pe lângă salariul care vine oricum, și cu niște „bani negri”.

Am ales un intermediar fără ifose de mare „jurist” – unul care ne-a promis că „rezolvă rapid problema” și că îl poate face „român cu acte în regulă chiar și pe cel mai șovin rus din Rusia”. Ne-a impresionat! Eram aproape convinși că ne va aduce acte false. Nu credeam că în doar câteva zile poate obține documentele. Le-a adus, iar momentul „achiziției” l-am fotografiat de la distanță. Într-un act, era greșit un nume. L-am sunat și i-am spus că avem nevoie rapid de un alt act cu numele corect, pentru că ne expiră „programarea” la Consulat. Ne-a mai cerut niște bani. Am făcut de gardă la Oficiul Stării Civile pentru a ne asigura că el intră acolo și „rezolvă problema” cu actul greșit. A intrat! A rezolvat! Până seara ne-a adus extrasul cu numele „corect”.

Chiar și așa ne-am zis că nu poate fi adevărat. Am analizat minuțios actele. Păreau absolut în regulă. Cerneala de pe ștampilă abia se uscuse. Am zis să mai verificăm odată. Am mers la un oficiu de stare civilă din afara Chișinăului și i-am rugat pe doi angajați să ne confirme autenticitatea. Ne-au spus că actele sunt în regulă. Ne-am adresat și Autorității Naționale pentru Cetățenie din România. Și aici ne-au confirmat că actele sunt perfect legale, au toate semnele de securitate și pot fi acceptate ca parte a dosarului de redobândire a cetățeniei române.

În paralel, i-am făcut nepotului lui Stalin cazieră – românesc și moldovenesc. Tot prin intermediari. Mai rămăseseră câteva formalități de o complexitate minoră și dosarul de cetățenie a lui Vladimir era gata. Am hotărât să ne oprim însă, pentru că am considerat că am obținut tot ce ne-am propus în această investigație. Poate că ar fi fost spectaculos să mergem până la capăt și să obținem cetățenia. Asta ar fi presupus forțarea legii. Nu o făceam însă pentru a obține un beneficiu personal, așa că un asemenea gest putea fi acoperit cu „interesul public”. Întrebarea pe care ne-am pus-o a fost: „Este oare absolut necesar să facem asta?”.

Am renunțat din două motive:

1) În Republica Moldova am obținut tot ce era de obținut ca să putem demonstra că procedura este una care se ține pe corupție și alte ilegalități. Iar autoritățile române nu aveau nici un motiv să pună la îndoială legalitatea documentelor emise de autoritățile moldovene și să refuze să-i ofere lui Vladimir cetățenie română, pentru că toate actele erau autentice. Prin urmare, i-ar fi oferit-o.

2) În acest caz, l-am fi expus însă prea mult pe tânărul care a acceptat să facă parte din echipa noastră. La finalul investigației, ar fi fost nevoit să se decică de cetățenia do-

bândită astfel și e puțin probabil ca autoritățile române să i-o mai fi oferit o dată dacă ar fi solicitat-o.

Interviul cheie. La baza unui astfel de interviu stă tot timpul o documentare foarte serioasă. Este o artă să știi să stăpânești un interviu, mai ales ceea ce noi numim „interviul de confruntare”. Această tehnică se dobândește în timp. Este important fiecare element: locația, ora, poziționarea jurnalistului în raport cu interviuatul, abordarea (fiți insistenți, dar nu obraznici). Dibuiați rapid profilul interviuatului și adaptați-vă. Zâmbiți dacă e de zâmbit, dar formulați întrebările foarte clar și tranșant. Nu întârziati să-l întrerupeți cu întrebări care vă ajută să vă dați seama dacă interlocutorul este sincer sau nu. La interviu nu incriminăm pe nimeni! Din contra, vom face tot posibilul să convingem interlocutorul că vrem să elucidăm problema, să o înțelegem, iar pentru aceasta avem nevoie de opinia lui – să-l lăsăm să se simtă important.

În cazul acestei investigații, noi nu am avut parte de acest „desert” al procesului de documentare. Am făcut tot ce se putea pentru a discuta cu șefii (directorul și adjunctii) Oficiului Stării Civile despre acest caz înainte de publicare. I-am telefonat direct – ne-au spus că sunt ocupați și nu au timp să discute cu noi. I-am telefonat prin intermediul secretarelor – secretarele ne-au spus de fiecare dată, săptămâni la rând, că șefii sunt în ședință. Am mers la ei – secretara ne-a spus că nu sunt la serviciu, „lucrează în teren”. Pe directorul general l-am așteptat seara, după serviciu, la ușa de la intrarea în Oficiul Stării Civile – ne-a spus că „ziua de muncă s-a încheiat”. Am trimis oficial solicitare de informații prin scrisoare recomandată. Ne-au răspuns că „solicitarea a fost recepționată și transmisă organelor competente care vor verifica informațiile și vor reveni cu un răspuns”. Nu au mai revenit nici până azi!

Estimări și analiză. Și la această etapă, dar și pe parcursul întregii documentări, evaluăm în permanență gradul de pericol. Nu expunem pericolului nici membrii echipei, nici sursele. Verificăm mereu informațiile primite. Neverificarea faptelor și încrederea într-o singură sursă, fie ea și testată în timp, este extrem de periculoasă. După ce am verificat temeinic informațiile, construim în baza lor schema ilegală.

Toate filmările, documentele, toate pozele și discuțiile telefonice le-am stocat, pe parcursul investigației, pe o platformă virtuală securizată. E o modalitate comodă mai ales atunci când este vorba de o investigație transfrontalieră, la care lucrează jurnaliști din diferite țări. În momentul în care am epuizat toate piste pe care ne-am propus să le verificăm, am adunat echipa pentru a selecta detaliile cu care urma să „împodobim” materialul nostru jurnalistic: am schițat „drumul” actelor în baza probelor acumulate; am convenit ce poze și cum le dăm (cui acoperim fața și cui nu).

Merge / nu merge. Folosim doar informații sigure și verificate. La această etapă zvonurile, presupunerile și impresiile personale nu mai contează. Scopul jurnalistului nu este să acuze pe cineva sau să incite. El pur și simplu descrie firul logic al povestii. Din cauza legislației confuze moldovenești, juristul ne-a sfătuit să nu utilizăm în această investigație imaginile filmate cu camera ascunsă. În Moldova, utilizarea tehnicilor speciale de către jurnaliști ridică încă probleme privind legalitatea. Dacă se ajunge în instanță, ai o cale lungă de parcurs ca să justifici utilizarea camerei ascunse în numele interesului public. Am fost de acord că publicarea acelor imagini ar fi fost doar un element spectaculos în plus

– unul fără de care produsul nostru jurnalistic aproape că nu era afectat. Ne-au convins argumentele de ordin juridic și referințele la practica CEDO. Am păstrat însă imaginile și le-am fi folosit în eventualitatea unui proces judiciar.

Am trecut fiecare episod al investigației prin filtrul interesului public și dreptului la viață privată al persoanei. Din cauza temerii că am putea fi nedreptățiți în cazul unui proces judiciar, în condițiile unei justiții viciate, am trăit senzația că ne autocenzurăm. Alte două elemente, care inițial ni se păreau importante, au căzut din schemă la această etapă. Descrierea lor în material ar fi deviat atenția cititorului de la „firul roșu” al investigației. Am renunțat și la alte elemente care, la un moment dat, ni se păreau importante. Și-au pierdut însă din importanță spre finalul anchetei. La unele am renunțat pentru că nu am reușit să le probăm, iar altele au devenit irelevante și puteau obosi cititorul.

Prima schiță. Stabilim reperele și identificăm punctul forte al investigației. De obicei, la această etapă eu deja am titlul viitorului text. Avem cel mult două alineate ca să-i explicăm cititorului cum îl afectează pe el cazul pe care îl descriem mai jos. Dacă nu reușim – am muncit aproape degeaba. Acum e cazul să te întrebi ce elemente multimedia o să folosești, pentru că ele trebuie coroborate cu textul. Cum am procedat noi? În baza celor convenite, unul dintre jurnaliști a făcut o schiță a viitorului material și l-a transmis celui alt jurnalist din echipă. Acesta, la rândul lui, a adăugat, a propus anumite formulări noi, a marcat ceea ce a crezut el că ar trebui omis și a transmis textul înapoi celui care a elaborat schița. A urmat o discuție prin Skype despre modificările propuse.

Editarea. Forma aproape finală a materialului am transmis-o unui jurnalist din cadrul Centrului Român pentru Jurnalism de Investigație, spre editare. Mulți jurnaliști care se consideră foarte buni își permit să sară această etapă. Până acum m-am convins de fiecare dată că un editor bun poate da mai multă putere unui text, aparent, „încheiat la toți nasturii”. Fiind direct implicați în investigarea unui caz, nu întotdeauna reușim să ne detașăm - să ne citim „povestea” și să ne dăm seama că lipsește un detaliu care există doar la noi în cap, nu și în text. Fact checking-ul în jurnalismul de investigație a devenit o procedură aproape obligatorie. Și pentru că editori cu studii juridice sunt puțini, înainte de publicare noi i-am arătat juristului care ne-a asistat și varianta editată a investigației noastre. E mai ieftin și mai comod decât o confruntare inutilă în justiție.

Ce ne-a fost de mare folos? Noi am studiat în detalii legislația (moldovenească și românească) și procedura de dobândire a cetățeniei române. Am realizat aproape 20 de interviuri. Obișnuința de a transcrie dialogurile importante de data aceasta ne-a fost foarte utilă. La fel, ne-au ajutat să nu ne rătăcim „fișele de observații”. Insistența, sursele, banii și analiza constantă a informațiilor adunate sunt, de asemenea, foarte importante.

Impact. Ne-am consultat cu juristul dacă să-i acoperim sau nu fața, în poză, tânărului care s-a întâlnit cu intermediarul în locul nostru. A fost o decizie inspirată aceea de a-i proteja identitatea colegului nostru de echipă. Am considerat că ancheta jurnalistică nu va suferi în nici un fel dacă vom face acest lucru. În schimb, l-am scutit de hărțuire – atât din partea celor vizați în schema ilegală deconspirată, căroră le-am stricat „afacerea”, cât și din partea poliției și justiției care, în Moldova, suferă de probleme grave de integritate.

Nu eram siguri că, urmare a apariției materialului jurnalistic, oamenii legii vor încerca să investigheze cu bună credință acest caz. Și am avut dreptate. Două structuri ale MAI s-au autosesizat atunci în baza investigației noastre: Comisariatul Buiucani și Direcția misiuni speciale a MAI. Am încercat un fel de cooperare cu ei crezând că vor să destructure gruparea descoperită de noi. La un moment dat am înțeles însă că nu vor decât să ne ia originalul actelor, să ne lase descoperiți. Au vrut să vadă dacă mai avem și alte probe în afară de ceea ce am publicat. Noi am acceptat provocarea polițiștilor. Le-am arătat actele. I-am lăsat chiar să le pipăie, să le examineze, au chemat și un expert să le vadă.

- *Dar ceva cu camera ascunsă ați filmat?*

- *Toată informația relevantă noi am publicat-o.*

- *A, deci nu aveți. Dar poate că aceste acte nici n-au ieșit din Oficiul Stării Civile? Nouă ni se pare că ele-s cam false. Cine este persoana care a dat bani intermediarului?*

Atunci am înțeles că oamenii aceia cu epoleți urmăreau, de fapt, altceva. Le-am spus că noi o să putem proba, dacă va fi nevoie, faptul că actele sunt originale. Și atunci au inventat o altă poveste: ne-au spus că cineva a furat de la Oficiul Stării Civile câteva sute de blanchete și așa s-ar explica faptul că cineva scrie pe ele ce vrea. Iar noi le-am explicat că o să putem proba, dacă va fi nevoie, și faptul că acestea au fost întocmite, semnate și ștampilate la Oficiul Stării Civile. Cu aceasta „colaborarea” noastră cu poliția moldovenească s-a încheiat.

Au urmat câteva încercări de a ne impune să semnăm niște „mărturisiri”, dar au renunțat după ce s-a implicat juristul nostru. Această investigație nu s-a soldat cu arestări. Nici măcar cu demiteri. Nici măcar cu modificarea procedurii. Oficiul Stării Civile continuă să „greșească” numele în extrasele pe care le eliberează.

NUME DE COD: RĂZVAN

Odată ce își redobândesc cetățenia română, noii cetățeni vor nu doar să profite de porțița spre UE, deschisă de România. Ei vor drepturi depline și în România, inclusiv toată gama de indemnizații și beneficii sociale. Așa au apărut rețelele de intermediari care au preluat, practic, controlul asupra procesului de perfectare a actelor românești de identitate pentru moldoveni și ucrainenii. Și așa a apărut ideea celei de-a treia investigații jurnalistice la temă⁹.

Zeci de microbuze pleacă zilnic din Republica Moldova spre diferite orașe din România cu moldoveni care vor să-și perfecteze carte de identitate românească. Intermediarii moldoveni au stabilit legături cu intermediari români care se ocupă de tot, inclusiv

9 Disponibilă la adresa <http://www.report.md/esential/Traficantii-de-vise-Reteaua-care-de-schide-usa-spre-Europa-649>

identifică proprietari de locuințe dispuși să ia basarabeni în spațiu, completează toate solicitările către autoritățile române. Moldovenii doar intră într-un birou și se lasă fotografiți. Totul e convenit din timp cu funcționarii români, pentru ca procedura să curgă rapid, astfel încât la ora 14.00 microbuzele încărcate cu moldoveni să pornească înapoi spre Republica Moldova.

Peste două săptămâni, moldovenii merg și își ridică buletinele românești cu domiciliul în România. În baza acestora își perfectează card bancar românesc și aplică pentru indemnizații în România. Am identificat la Vaslui un cetățean care avea trecuți la el în casă aproape 9000 de „chiriași” virtuali din Moldova. Fiecare dintre aceștia a plătit intermediarilor între 70 și 100 de euro. Deci, aveam dovada că este vorba de un fenomen, nu de cazuri izolate. Aceste „anomalii” sociale, ușor de verificat, ne-au confirmat suspiciunile și faptul că subiectul e bun de investigat.

Am vrut să vedem cum acționează intermediarii de pe cele două maluri ale Prutului, care sunt conexiunile acestora, dar am cooptat în echipă și un jurnalist din regiunea Odesa, pentru că fenomenul s-a extins și în Ucraina (acolo taxele erau de mii de euro), mai ales că atunci ucrainenii încă nu beneficiau de regim liberalizat de vize cu UE, iar pașaportul românesc le deschidea această porțiță. În Ucraina, intermediarii afișează lista serviciilor chiar în stradă, în fața oficiilor.

Am început să sunăm la numerele de telefon din anunțurile postate de intermediarii moldoveni pe internet și ne-am dat seama că unele rețele funcționau deja ca o afacere - cu dispecerat și secretară. Ilegal, evident. De la ei am aflat și orașele din România unde intermediarii moldoveni își duc clienții: Vaslui, Galați, parțial Iași și București. Din cauza bugetului mic, nu am putut investiga câte o rețea în fiecare oraș. Am sesizat însă că cei mai mulți moldoveni obțin buletine românești la Vaslui, așa că am decis să mergem pe această pistă.

Am mers de câteva ori cu intermediarii la Vaslui. La un moment dat, când ajunsesem să dau actele și banii șoferului, care să le transmită intermediarului român, „am dispărut”. Ne-am dat într-o parte și îi urmăream cum se agită, încercam să înțelegem cât de tare le-am încurcat mecanismul. Am apărut abia a doua zi dimineață. Ciudat, Oficiul de evidență a populației din Vaslui era deschis înainte de ora 7.00, iar în interior era plin cu moldoveni. Câteva moldovence înțepate făceau legea în sala de așteptare sub privirile polițiștilor. Au ocupat cele câteva mese din sală și „rezolvau problemele” cu dosarele moldovenilor aduși de intermediari. De parcă erau angajate acolo. M-am adresat uneia din ele să-mi rezolve problema.

- Am venit ieri, dar am avut o urgență și a trebuit să plec. Acum vreau să depun totuși dosarul pentru buletinul românesc dacă tot sunt aici...

- Cum, fără programare de la Chișinău? - s-a indignat doamna. Trebuie să vorbești cu șoferul cu care ați venit. Altfel nu se face.

- Asta numai Răzvan poate să rezolve! - mi-a zis aproape în șoaptă un șofer aflat în preajmă care a auzit discuția.

Ulterior am înțeles că Răzvan e atotputernicul din Vaslui care coordonează grupurile de intermediari din Moldova și le asigură accesul fără probleme la funcționarii de la evidența populației. Omul a desenat mecanismul, l-a făcut să meargă și doar număra banii. Șoferul care s-a oferit să mă ajute l-a găsit pe șoferul cu care venisem la Vaslui cu o zi în urmă, i-a explicat problema pe care am avut-o și l-a rugat să ia legătura cu Răzvan. Între timp, mi-a explicat de ce nu pot veni la Oficiul de evidență a populației așa, pur și simplu, să-mi fac buletin românesc, descriindu-mi întreaga schemă. A sunat Ion, șoferul-intermediar care m-a adus la Vaslui și care a discutat problema mea cu Răzvan. „Gata, s-a rezolvat! Aduceți actele”, mi-a spus cooperantul șofer moldovean. M-am dus după acte la mașină și am dispărut din nou. Nu vroiam să le dau vreun act cu datele mele.

Într-o altă fază a investigației, am testat procedura de preschimbare a carnetului de conducere din moldovenesc în românesc. Acesta din urmă este atractiv în special pentru șoferii care lucrează în UE. Aceleași rețele de intermediari pe ambele maluri ale Prutului, o clinică la Vaslui (la care solicitanții trec comisia medicală) la care parola „Răzvan”, spusă la recepție, face minuni. Un intermediar român întâlnește grupul în fața clinicii, adună actele și, peste o oră, se întoarce cu mape pentru fiecare „client”. De invidiat! Nici mecanismele legale nu funcționează atât de comod.

După publicarea investigației procedura pentru beneficiari s-a complicat (nu și pentru intermediari). La Vaslui s-au introdus limitări. Sunt admise doar câte 10 dosare pe zi privind perfectarea buletinului de identitate pentru moldovenii care și-au redobândit cetățenia română. Majoritatea intermediarilor și-au mutat „afacerea” la Focșani. Răzvan este în libertate, iar un șef al Oficiului de evidență a populației Vaslui a fost demis. Nu știm, însă, dacă demiterea sa are vreo legătură cu investigația noastră.

Întrebarea pe care ne-am pus-o pe tot parcursul acestei anchete a fost: de ce autoritățile române tolerează această stare de lucruri, din dragoste pentru basarabeni sau din cauza corupției? Am aflat răspunsul abia la final, în comuna Moșna, județul Iași, o localitate care oficial numără 9000 de locuitori, deși acolo locuiesc efectiv doar 2000 de oameni. 7000 au domiciliul în această localitate doar în acte, fiind moldoveni. Primarul ne-a spus că lui îi convine această situație, deoarece numărul cetățenilor este un factor determinant la formarea bugetelor locale. Adică localitatea primește mai mulți bani de la bugetul central dacă are, oficial, un număr mare de locuitori și se poate dezvolta. Dar aceasta e o altă posibilă investigație.

CAPITOLUL VI.

EXPERIENȚELE LOR. ÎNTREBĂRILE NOASTRE

1. Care e cea mai grea / dificilă investigație pe care ai documentat-o? Și de ce este cea mai grea? (condiții obiective / condiții subiective)

2. Crezi că există un moment-decliv în cursul unei investigații? Cum pui lucrurile cap la cap de-a lungul traseului pre-documentare / documentare / verificare? Care e ponderea între sursele materiale și cele orale (opinii de la specialiști, surse partizane / implicate în poveste etc)?

3. Cum apare, din punctul tău de vedere, un subiect de presă, cum devine o informație (adesea o frântură de informație) un subiect de interes public care merită investigat?

4. Cât de importantă este în cursul unei investigații observația personală / munca de teren? (atât pentru a face povestea mai digerabilă, cât și pentru a obține o înțelegere mai bună a subiectului)

5. Cum lucrezi cu sursele? Cine poate fi sursă?

6. Ce înseamnă protejarea sursei? Dă-ne un exemplu de situație în care simpla publicare a unei informații de interes public obținute de la o sursă poate ajunge să însemne însăși divulgarea sursei. Cum se poate evita această situație, fără ca publicul să fie privat de informația respectivă?

7. Ce anume crezi că face diferența între o investigație bună și una mediocră / proastă? Audiența / interesul cititorilor? Faptul că faptele relatate rezistă testului realității? Altceva?

8. Crezi că jurnalismul de investigație făcut în România ultimelor două decenii a reușit să facă vizibile și să rezolve (măcar o parte din) problemele sistemice ale țării? (corupție, abuzuri, diferite nereguli în funcționarea statului / societății)

9. Ce sfat ai pentru jurnaliștii de investigație care s-ar putea demoraliza în fața lipsei de reacție a autorității publice la adevărurile descoperite și publicate de ei? Cum pot ei evita blazarea în fața reacției inexistente sau mult prea tardive a statului?

LUIZA VASILIU.

Luiza Vasiliu este editor al publicației online de cultură Scena9, dar colaborează constant și cu echipa de la Casa Jurnalistului, alături de care a fost încă de la începuturi.

Când nu face strategii și nu coordonează subiecte și reporteri, Luiza lucrează la propriile ei materiale. Cel mai important din punct de vedere al impactului în spațiul public - și singura ei investigație, așa cum modest o prezintă - este serialul de presă despre medicul Gheorghe Burnei și practicile sale cel puțin discutabile. Ca urmare a textelor sale despre activitatea acestuia, doctorul este astăzi ținut departe de pacienți și este cercetat pentru corupție.

1. Cazul Burnei¹⁰. Pentru că e prima mea investigație și, deocamdată, singura. Apoi, pentru că n-am lucrat cu cifre și precizie matematică, ci cu diagnostice și manevre medicale. Și cu întrebarea, mereu prezentă în minte, „cine ești tu să spui că un mare chirurg a greșit?”

Pentru că mi-a luat un an să conving medicii să-mi devină surse și să vorbească, să-mi explice de ce n-a făcut bine Burnei, care erau variantele recomandate, care sunt consecințele pentru copii. Pentru că am jonglat cu mai multe feluri de responsabilitate, de la cea față de părinți și copii, la cea față de surse, editori, colegii mei jurnaliști, public și, în cele din urmă, față de mine. Pentru că nu știam nimic despre ortopedie și medicină și a trebuit să învăț un pic, ca să știu cum să explic mai departe. Pentru că după fiecare zi de teren aduceam seara acasă groaza, durerea și disperarea familiilor la care fusesem și asta e un lucru cu care trebuie să înveți să mergi mai departe.

2. Cred că există mai multe astfel de momente, dar cel mai important mi se pare să vorbești cu cât mai mult cu jurnaliștii în care ai încredere. Discuțiile te pot ajuta să-ți limpezești mintea, să legi poveștile, să vezi lucrurile dintr-o perspectivă la care nu te gândești până atunci. E greu să duci o investigație mai departe dacă nu poți vorbi măcar cu editorul și cu câțiva colegi despre asta. Mai ajută să citești materiale similare de prin presa de-afară, ca să vezi cum s-au descurcat alții cu un subiect asemănător. Asta am făcut și eu, am citit tot ce-am găsit despre medici criminali din Anglia, SUA, Brazilia, Danemarca.

Declicurile mai pot veni și în cele mai neașteptate momente, de pildă când te uiți la un film. Am decis să-l urmăresc cu camera pe Burnei o zi întreagă prin spital după ce-am văzut miniseria *The Jinx*, în care personajul principal își dă arama pe față fix în timpul interviului final. Din punctul meu de vedere, reporterul ar trebui să pună cât mai multe întrebări, să trimită mailuri, să verifice și reverifice ce zice cineva cu ce zice altcineva și tot așa. În cazul Burnei, hârtiile nu m-au ajutat prea mult. Aveam nevoie de decriptare pentru fiecare, contextualizare, înainte și după. Oamenii contribuie la felul în care reușești

10 Investigația este disponibilă la adresa <http://casajurnalistului.ro/burnei/>

să pui lucrurile cap la cap, să scoți informații relevante din documente și să poți construi pentru cititor un traseu cu sens.

3. Un subiect este sau nu este de interes public, cred. Și-l poți dibui foarte ușor doar din niște frânturi de informație care apar într-un ziar local, de pildă. Important e ca situația respectivă să afecteze, chiar și numai potențial, un număr cât mai mare de oameni. Sau să corecteze o opinie larg răspândită legată de o categorie anume sau de o stare de fapt. E greu de definit interesul public, dar un prim indiciu e poziția de putere de care cineva se folosește ca să ia decizii importante pentru un grup sau o comunitate întreagă.

4. E capitală. De multe ori, nu ai povestea decât după ce mergi pe teren. Plus că e foarte posibil ca ce știai despre un subiect să se schimbe radical odată ce mergi pe teren, vezi lucruri, verifici adrese, vorbești cu oameni. Nu cred că jurnalismul poate fi făcut doar de la birou, în nici o situație.

5. Oricine poate fi sursă, atâta vreme cât a fost sau este martorul unor discuții / fapte / comportamente sau are acces la informații importante pentru subiectul la care lucrezi. E greu cu sursele, ajută să ai un intermediar apropiat care să te poată recomanda. Încrederea generală în jurnaliști e foarte scăzută, și oamenii se tem pentru jobul lor. Pe scurt, e bine să știi pe cineva care știe pe altcineva și care poate pune o vorbă bună pentru tine. Apoi, ai mult de muncit ca să meriți încrederea aia, să nu-i dezvălui din subiectul tău decât ce e absolut necesar, să-l/o protejezi, să-l/o ții aproape chiar și după ce-ai terminat de lucrat la subiectul tău. Pentru că o sursă e tot un om, nu un depozit de informații și documente.

6. Am renunțat la publicarea unui interviu foarte bun, după părerea mea, despre mal-praxis și raportarea medicilor de la noi la eroare, pentru că persoana cu care făcusem interviul lucra la o instituție anume și pentru că citasem deja opinia persoanei respective, ca sursă, doar cu mențiunea instituției unde lucrează. Riscam, dacă publicam interviul, să dau de gol sursa. Sună complicat și chiar e, trebuie să jonglezi cu identitățile oamenilor astfel încât să nu le trădezi, dar să și livrezi informația către public. În cazul ăsta, am avut de ales între a da o informație esențială pentru investigație și a publica un interviu de context. Am renunțat la interviu și am păstrat informația.

Cătălin Tolontan a povestit odată că schimbă genul surselor: dacă sursa e femeie, spune că e bărbat, și invers. Mi se pare o idee bună.

7. Interesul cititorilor în nici un caz. Probabil că diferența e făcută de profunzimea investigației, cât de departe a reușit să meargă reporterul în înțelegerea subiectului, cât

de ușor îl face pe cititor să vadă ce a văzut și el, cum aduce informații noi, care schimbă felul în care ne raportăm la lume și dau peste cap status quo-uri.

8. Da. Și dacă n-a reușit chiar să rezolve (pentru că nu cred că asta e treaba jurnalismului), măcar a reușit să le semnaleze.

9. Să nu se demoralizeze. Succesul unei investigații nu stă în reacția autorităților, ci în reacția publicului. Ar trebui să ne propunem mereu ca lumea să știe. Orice peste asta e deja un bonus și, de multe ori, un noroc. În rest, cred că sănătatea mentală e un capitol în jurnalismul de investigație despre care se vorbește mult prea puțin. Depresia, panica, presiunea, însingurarea, epuizarea, frustrarea sunt toate simptome ale reporterilor care aleargă după adevăr. Și toate astea la un loc fac ca mulți să abandoneze cursa pe drum. Poate ar fi momentul să începem să vorbim.

ANDREI CIURCANU.

Andrei Ciurcanu și-a făcut debutul în presă la „academia” de jurnalism care a fost Opinia Studențească. Din redacția ieșeană unde a învățat meserie a ajuns la Evenimentul Zilei, pe atunci o gazetă de substanță, de unde a făcut pasul spre televiziune. A mers la Realitatea TV, apoi în echipa de jurnaliști a lui Carmen Avram, la Antena 3.

În prezent este cu un picior afară din presă. Colaborează cu RISE Project, atunci când nu ia la pas pădurile țării, cărora le-a jurat credință atunci când a intrat în echipa Agent Green pentru a încerca să-i oprească pe cei care taie ilegal lemn.

Anchetele lui Andrei au scandalizat în repetate rânduri opinia publică românească, însă cazul doctorului Lucan, o somitate a chirurgiei care, grație muncii sale de reporter, este acuzat astăzi de implicare într-o rețea de trafic de organe, este unul aparte.

1. Ancheta despre traficul de organe și țesuturi din România¹¹. Subiectul vânzării ilegale de organe (ficat, rinichi, celule, țesuturi) a fost prea puțin dezbătut în presa din România, iar cazurile în jurisprudență sunt aproape de zero. Pe parcursul documentării privind comerțul ilegal de organe am descoperit că în România au fost instrumentate cel puțin patru cazuri de trafic și tentativă de vânzare de organe. Unul din ele a fost documentat de procurorii DIICOT Bacău, împreună cu polițiștii de crimă organizată.

11 Investigația este disponibilă la adresa <http://inpremiera.antena3.ro/reportaje/trafic-cu-via-ta-189.html>

În cazul respectiv doi părinți din județul Vaslui au dorit să-și vândă copiii pentru a obține sume de bani. Polițiștii de la crima organizată, aflați sub identitate protejată, au negociat cumpărarea copiilor, sugerând că doresc să le extragă organele. În urma unui flagrant părinții au fost reținuți, judecați și condamnați la închisoare, iar copiii încredințați asistenților sociali.

Alte două cazuri au fost instrumentate de procurorii de la Cluj. Un dosar a vizat condamnarea unui bărbat care a dorit să-și vândă un rinichi și a postat un anunț într-un ziar local, iar al doilea dosar a privit cercetarea și condamnarea unui bărbat care și-a vândut un rinichi în străinătate. Al patrulea caz a fost instrumentat de polițiștii de la Constantă, dosarul s-a finalizat cu neinceperea urmăririi penale în cazul a doi barbai care și-au vândut organele în străinătate, fiind traficați printr-o rețea de crimă organizată din Istanbul, Turcia.

Niciun dosar instrumentat de DIICOT Central sau prin serviciile teritoriale nu a vizat însă anchetarea și condamnarea membrilor din echipele medicale care erau implicați în negociere și transplantarea efectivă a organului de la donator la primitor. România, alături de Bulgaria, Ucraina, fosta Iugoslavie și Republica Moldova sunt recunoscute la nivel european ca fiind țări-izvor pentru femei care-și vând peste hotare ovocitele și / sau copii pe care îi poartă în pânțele pentru interesul unor cetățeni străini.

Grecia spre exemplu este una din țările unde turismul medical și tranzacționarea de celule este un fenomen și unde sute de românce își pun la dispoziție trupul pentru a purta copii altora și pentru a fi supuse extragerii de ovocite contra cost. Până în prezent nicio anchetă a DIICOT Central sau prin serviciile teritoriale nu a privit destructurarea unor astfel de rețele transfrontaliere.

În România au existat două dosare de trafic de ovocite în cazul clinilor Saby și Med-New Life, dosare în care mai multe persoane (medici și asistente) de cetățenie română și israeliană au fost condamnate la închisoare. Dar România nu este doar o țară-izvor pentru indivizi care acceptă să-și vândă celulele, ci este și o sursă de punere pe piață a altor organe precum rinichi sau lobi de ficat. În ultimii 20 de ani mai multe anchete internaționale (Italia, Africa de Sud, Germania) au scos în evidență rețele de trafic de organe în care victime erau cetățeni romani, păcăliți să-și vândă organele pentru diferite sume de bani.

Au exista însă și cazuri de persoane care au acceptat să-și vândă organele în România, racolate fiind de membri din echipele medicale ale unor mari centre de transplant din România. Este vorba de cazuri din Cluj și București. Până în prezent, niciun medic chirurg implicat în activitatea de transplant nu a fost cercetat / condamnat pentru implicare în tranzacții cu organe sau realizarea de transplanturi preferențiale.

Dificultatea realizării investigațiilor privind traficul de organe a provenit nu doar din lipsa unor cazuri precedent, care să poate descrie un pattern (model) al rețelelor și al modului în care funcționează, dar a fost determinată și de greutatea identificării unor specialiști care să explice din punct de vedere medical etapele realizării unor astfel de transplanturi ilegale. Ori în lipsa unor cazuri precedent identificarea victimelor, obținerea de informații și realizarea traseului parcurs atât de victima, cât și de intermediar / medic / cumpărător a fost de cele mai multe ori dificil de realizat și de probat prin documente și mărturii.

2. În cadrul unei investigații, la fel ca în procesul de realizare al oricărui articol, vital este să păstrezi firul logic al evenimentelor și al efectelor care se desprind. Important este pentru jurnalist să înțeleagă că rolul său este acela de a informa corect și precis cititorul / telespectatorul / ascultătorul. Rolul unui jurnalist de investigație nu este de a ancheta sau a investiga din perspectiva unui procuror, ci de a se utiliza de toate mijloacele posibile și legale de a obține și proba informațiile și de a construi o poveste pe o anumită structură.

În momentul în care jurnalistul își uită menirea și dorește să facă justiție / dreptate prin intermediul articolului de presă pe care îl realizează, există riscul ca obiectivitatea să aibă de suferit, iar neacordarea prezumției de nevinovăție celui investigat să determine derapaje și scăpări în traseul de verificare a informației.

În această perioadă, în care avalanșa de informație este cumplită și uneori dramatică, diferența dintre dezinformare sau neinformare este atât de fină încât meseria de jurnalist devine un dans extrem de periculos între lumini și umbre. Din fericire jurnalismul de investigație nu este supus deadline-ului infernal la care este supus jurnalismul din categoria breaking news sau news, în care din dorința de exclusivitate multe informații apar sub forma unor dezvăluiri, fără să fie verificate din mai multe surse. Nu în puține cazuri informațiile s-au dovedit a fi cel puțin jumătăți de adevăr, dacă luăm în calcul doar naivitatea sau graba jurnaliștilor de a pune pe piața o informație (și nu dorința vădită de a dezinforma).

Este evident faptul că în orice investigație este nevoie de un echilibru între sursele materiale și cele orale (asta într-o situație ideală). Realitatea ne dovedește însă de fiecare dată că în jurnalismul de investigație nu există situație ideală, ci doar rezultate obținute în urma unui efort continuu de a obține confirmări și de a verifica informații. În cazul investigației privind traficul de organe, obținerea de documente care să ateste realizarea transplanturilor ilegale a fost aproape imposibil de realizat, deoarece în cele mai multe cazuri arhivele au fost distruse.

Sursele orale, în majoritatea cazurilor, au fost utilizate – dar doar după ce informațiile au fost verificate printr-o verificare încrucișată (confruntare de nume de persoane din corpul medical, informații privind locația unde s-au realizat intervențiile, detalii legate de anumite evenimente pe traseul intervenției, medicație) împreună cu surse din interiorul clincilor private sau ale spitalelor de stat.

În cazul investigațiilor privind comerțul cu lemn tăiat ilegal și plasat pe piața de compania Holzindustrie Schweighofer ponderea surselor scrise a echilibrat sursele orale. Prezența unor rapoarte nefinalizate, existența unor dosare penale aflate în diferite stadii au permis verificarea încrucișată și confirmarea sau nu a informațiilor obținute prin surse sau interviuri oficiale asumate.

3. Orice știre cu impact la nivel național / regional poate deveni subiect de anchetă. De cele mai multe ori, subiectele investigațiilor sunt legate de mecanisme infracționale

care sunt trase la indigo în diferite colțuri ale țării și de cele mai multe ori au legătură directă sau indirectă cu „sifonarea” sau redirectionarea banilor de la bugetul de stat sau din fonduri europene în buzunarele băieților deștepți. Vorbim de eșaloanele 1 sau 2 de la centru (președinte, prim-ministru, miniștri / secretari de stat și / sau oficiali în ministere / directori de departamente sau agenții, conducători de parchete sau instanțe), sau de personaje aflate la niveluri inferioare din punct de vedere ierarhic regional sau zonal (prefecți / primari / directori de agenții / servicii teritoriale șamd).

Principiul *follow the money*¹² se aplică tuturor anchetelor și investigațiilor, pentru că în cele mai multe cazuri singura dorință a personajelor investigate este să se îmbogățească. Și să se îmbogățească rapid, ocolind legea și apelând la diferite mecanisme ilegale, mecanisme controlate de cele mai multe ori de aceleași personaje implicate în diferite scheme infracționale organizate.

Această teorie se bazează pe o simplă analiză a investigațiilor publicate până acum în România și care vin să întărească faptul că banii reprezintă mijlocul de interes care adună la aceeași masă personaje de tipologie similară.

Fie că vorbim de investigații pe subiecte de criminalitate ecologică (retrocedări sau tăieri ilegale, comercializări de masă lemnoasă tăiată ilegal), trafic de persoane / droguri / armament / medicamente, criminalitate financiară, subiecte privind modificări legislative sau inițiative care vin în contradictoriu clar cu principiile oricărui stat democratic, subiecte sociale, toate duc într-un final la bani făcuți ilegal și dorință de înavuțire și control asupra marilor bugete. Așadar, orice informație privind o ilegalitate care poate reprezenta un element dintr-un fenomen la scară mult mai mare (locală, regională, națională) poate fi subiectul unei investigații.

4. Din punctul meu de vedere nu există investigație de presă *genuine* făcută strict din birou. Fără un contact fizic cu sursele sau cu mediul în care „infracțiunile” au fost comise materialul per ansamblu va avea de suferit. Să nu uităm faptul că orice știre, relatare, documentar, investigație este o „poveste”, iar cititorii / telespectatorii așteaptă să li se spună acea poveste, să o înțeleagă și să rămână atenți / activi pe toată durata evoluției „ei”, pentru că într-un final valoarea unei investigații este dată nu atât de importanța „poveștii”, cât de modul în care ea este prezentată, în așa fel încât auditoriul să fie interesat să îi afle concluziile.

Orice investigație devine importantă atunci când este citită / văzută, indiferent de subiectul abordat. Ori pentru ca „povestea” să fie interesantă e nevoie ca jurnalistul să

12 Metoda „urmăririi banilor” presupune ca reporterul de investigație să parcurgă circuitele financiare descoperite în cadrul documentării unui subiect, cu motivația de a identifica beneficiarul lor final. De cele mai multe ori, interesele bănești sunt cele care determină fenomenele de corupție, abuzurile, neregulile sistemice publice sau private.

construiască povestea nu din laboratorul unei redacții, ci din mijlocul evenimentelor pe care le urmărește și le anchetează. Iar „servitele”¹³ nu sunt investigații.

5. Pentru mine informația nu are culoare politică, nu are vârstă, religie, sex, rasă, și nu este ab initio mai puțin importantă sau relevantă dacă a fost difuzată de un anumit post de televiziune / cotidian / post de radio. Ca atare nici în cadrul surselor nu consider că este nevoie de o segregare bazată pe unul din criteriile de mai sus, exceptând criteriul veridicității informațiilor obținute sau puse la dispoziție. Veridicitatea trebuie să fie verificată prin utilizarea surselor paralele scrise sau orale și prin alte demersuri jurnalistice legale aflate la îndemână.

În funcție de fiecare sursă încerc să întretin și să cultiv relațiile într-o manieră în care să ofer și să obțin un anumit confort interpersonal, dar să nu depășesc granițele personale sau ale vieții intime. În momentul în care o sursă se transformă în prieten / partener de socializare intervin lipsa de obiectivitate și slăbirea intransigenței în obținerea și verificarea informațiilor. Dar de cele mai multe ori insist în a utiliza sursele într-un sens unidirecțional. Cu alte cuvinte, prefer să cer informații și să determin obținerea de informații de la surse, nu să aștept ca ele să vină cu sugestii sau date care ar putea fi utilizate pentru realizarea unor articole jurnalistice.

6. Cu cât mai multe persoane / oficiali au contact sau avizează o informație / document oficial, cu atât scad șansele că identitatea unei surse să fie divulgată odată cu publicarea unei informații sau articol de presă. Cred că cel mai facil mod de a divulga sursa este publicarea unor elemente dintr-un referat de anchetă penală sau instituțională înainte ca acel document să plece de pe biroul investigatorului / procurorului care a coordonat ancheta și să fie avizat de superiori și de șeful unității administrative.

7. Jurnalistul este singurul element care determină calitatea unei investigații, pentru că el este cel care poate în egală măsură să aleagă să folosească informația care să stea la baza unei investigații pe care o publică, sau să decidă (în urma unui proces de documentare și verificare a datelor) să nu publice investigația pentru că nu se confirmă informațiile / acuzațiile. Se poate dezbate referitor la importanța unei investigații prin prisma impactului asupra societății civile. Dar, din perspectiva calității demersului jurnalist, jurnalistul de investigații este singurul ingredient care face diferența dintre o investigație bună și una mediocră.

13 Acele situații în care reporterului de investigație i se livrează de către o sursă toată documentarea unui subiect, rolul jurnalistului rămânând exclusiv acela de a publica articolul primit de-a gata. „Servitele” nu sunt simple informații obținute de la o sursă pe care reporterul le exploatează – ci presupun o asamblare cap-coadă a subiectului investigat, fără ca jurnalistul să fi întreprins efectiv documentarea.

8. Jurnalismul românesc a trecut prin mai multe etape în ultimii 20 de ani, criza morală care afectează societatea română nu a întârziat să viruseze jurnalismul pe toate palierele, inclusiv jurnalismul de investigații. Din fericire, realitatea ultimilor ani dovedește faptul că jurnaliștii de investigații onești și profesioniști au înțeles să construiască echipe și au reușit să găsească supape și să se dezvolte pe diferite alte platforme, în condițiile în care presa mainstream (sufocată de interese financiare și îngenunchiată de moguli media) și-a restrâns interesul pentru investigații, apelând la ele doar în momente-cheie pentru a orchestra linșaje media sau pentru a balansa puterea politică.

Per ansamblu investigațiile media au acoperit multe din domeniile afectate de corupție și au dezvăluit „povești” privind afacerile ilegale coordonate și întreținute de oameni de afaceri, politicieni, funcționari din structurile statului. În aceste vremuri - când discutăm de fake news, presa mainstream aservită politic sau altor interese, de dispariția / slăbirea presei scrise și telespectatori captivi într-o realitate paralelă - problema jurnalismului de investigații nu mai ține de importanța subiectului abordat. Ci de dimensiunea publicului care poate accesa informația și mijloacele pe care le are la dispoziție ca să acceseze informația / investigația.

9. Întotdeauna principala mea grijă ca jurnalist de investigații a fost să mă asigur că informațiile pe care le public sunt reale, că informația este pe înțelesul auditoriului, că mesajul a fost echilibrat și că investigațiile mele au adus lumină în locuri întunecate. În România și la nivel internațional se naște ideea că jurnalistul de investigație trebuie să fie mai mult decât un scormonitor de date interesat să aducă în spațiul public informații împachetate într-un mod obiectiv. Există ideea cum că jurnalistul trebuie să fie un luptător și un militant pentru dreptate. Această idee își are rădăcinile înfipte în fenomenul de corupție care a cuprins structurile de stat și mediul de business, care parazitează bugetele publice. Asta în paralel cu o societate abuzată intelectual de fake news și dezinformare.

Perspectiva mea este că jurnalistul de investigație trebuie să rămână însă elementul de echilibru dintre societatea civilă și ticăloșii pe care îi anchetează. Jurnalistul trebuie să-și mențină obiectivitatea și să-și concentreze energia și atenția în demersul său sacru de a scoate la iveală nedreptatea și ilegalitățile, ceea ce nu este sinonim cu principiul de a face dreptate. Militantismul, în multe cazuri, vine în conflict cu principiul obiectivității care trebuie să guverneze activitatea de jurnalist. Și, uneori, vine la pachet cu anularea principiului echidistanței și al prezumției de nevinovăție.

Un stat de drept trebuie să își clădească structurile pe principiul echilibrului puterilor în stat și mai ales al independenței lor. Jurnalismul, considerat de multe ori a patra putere în stat (dupa cea legislativă, executivă și judecătorească), este obligat să respecte acest echilibru, care atrage după sine responsabilitate. Iar un jurnalist de investigație nu mai este jurnalist de investigație dacă apucă să muște din fructul blazării. Pentru că însăși ideea de blazare înseamnă diminuarea setei de adevăr, singurul combustibil care ar trebui să alimenteze „motorul infernal” al oricărui jurnalist, nu doar al celui de investigații. Setea de adevăr este singurul inamic al blazării. Să rămânem cu toții însetați de adevăr, pentru că mafioții vor rămâne mereu însetați după nedreptate și ticăloșii.

EMILIA ȘERCAN.

Debutul în presă al Emiliei Șercan a avut loc în 1996, însă abia în 2000 a ajuns în presa mare, mai întâi la Curierul Național, de unde a trecut la Evenimentul Zilei. După cinci ani la Evenimentul Zilei, în 2008 pleacă și ea spre televiziune, ajungând la Realitatea TV.

Își construiește o carieră didactică, la Facultatea de Jurnalism din cadrul Universității București. Îmbină, de ani buni, statul la catedră cu cercetarea în bibliotecă, devenind doctor, dar și specialist în a descoperi și documenta teze de doctorat plagiate. Textele sale, în care prezintă plagiate grosolane făcute de miniștri sau alte persoane cu funcții importante în stat, au apărut în ultimii ani în publicații precum Hotnews, dar mai cu seamă PressOne, de unde au fost preluate de întreaga presă română.

1. Mugur Isărescu, guvernatorul Băncii Naționale a României, ofițer acoperit al Securității comuniste¹⁴. De la momentul în care am obținut primele date și până la momentul publicării anchetei au trecut patru ani și jumătate. Trebuie să recunosc că am avut momente în care mi-a fost frică să public această informație, pentru că nu era vorba numai de Mugur Isărescu, considerat de mulți unul dintre cei mai puternici oameni din România, ci și de unii dintre cei mai de temut ofițeri ai fostei Securități comuniste, oameni extrem de puternici și influenți chiar și azi. La momentul la care am descoperit informația eram ziarist freelance, eram de „capul meu”, nu aveam o redacție în spate care să mă susțină.

Datele-cheie care m-au ajutat să documentez această anchetă le-am descoperit pur și simplu din noroc – sau poate e mai potrivit să spun că hazardul a fost la mijloc. În perioada în care lucram la teza mea de doctorat și mă documentam la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) am găsit, absolut întâmplător, în dosarul de obiectiv deschis pentru Agenția de presă Agerpres, mai multe dosare care vizau activitatea Institutului de Economie Mondială din anii '70 și '80.

Aș putea zice că acele dosare ale Institutului de Economie Mondială erau efectiv ascunse printre cele ale marelui dosar Agerpres, care avea spre 90 de volume. Evident că nu m-am putut abține să nu le studiez pagină cu pagină și așa am descoperit mai multe documente care arătau că Mugur Isărescu fusese informator al Securității. Prin diverse medii auzisem anterior tot felul de zvonuri cum că Isărescu ar fi fost ofițer al Direcției de Informații Externe (DIE) a Securității, astfel că acele documente care arătau clar faptul că a fost informator erau surprinzătoare.

Era vara anului 2012, luna iulie. Am făcut cerere pentru a obține copii după filele pe care le-am considerat importante. Prima tentație a fost să dau informația așa cum am descoperit-o, însă mi-am spus că, în primul rând, ar trebui să caut oameni care au lucrat înainte de '89 la Institutului de Economie Mondială și, apoi, să caut foști ofițerii de Securitate pe care i-am descoperit prin documentele văzute la CNSAS. Aici a apărut primul

14 Investigația este disponibilă la adresa <https://pressone.ro/mugur-isarescu-ofiter-deplin-conspirat-reteaua-die-de-la-institutul-de-economie-mondiala/>

impediment, legat de timpul pe care îl aveam la dispoziție. La sfârșitul lunii septembrie urma să susțin un examen important, cel pentru postul de asistent universitar la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării din cadrul Universității din București. Avem nevoie de timp să mă pregătesc. Apoi, începând cu data de 1 octombrie 2012, urma să plec pentru șase luni cu o bursă doctorală în Franța.

Din acest motiv, am decis să amân documentarea în profunzime a cazului pentru momentul când urma să revin în țară. Am exclus posibilitatea ca altcineva să descopere informația la CNSAS pentru că acele volume în care se aflau informațiile relevante pentru ancheta mea erau efectiv amestecate cu dosarul Agerpres. În plus, eram prima persoană care studiasse documentele în aproape zece ani de când fuseseră transferate de la Serviciul Român de Informații (SRI) la CNSAS. Acest lucru reieșea din fișele de acces care trebuie completate obligatoriu de orice persoană care studiază un dosar la CNSAS.

Când am revenit din Franța, la începutul lui aprilie 2013, a urmat o perioadă foarte complicată pentru mine, aveam ore la facultate și o mulțime de alte lucruri de recuperat din perioada în care am lipsit din țară. În plus, trebuia să termin de scris teza de doctorat, pe care urma să o susțin la finalul lunii septembrie 2013. După ce am susținut teza, am făcut depresie postdoctorală. Ulterior, am citit studii care arată că unii dintre cei care finalizează un doctorat suferă de un fel de sindrom post-traumatic. Mi-a luat câteva luni de zile să îmi revin și să mă reapuc serios de lucru. În timpul scurs după descoperirea documentelor de la CNSAS despre Mugur Isărescu m-am gândit de nenumărate ori la acest subiect. Faptul că nu m-am apucat să îl documentez imediat după ce am terminat doctoratul și mi-am reluat activitățile m-a făcut să îmi dau seama că am o oarecare rețineră în a mă apuca de el.

Ezitam, eram perfect conștientă de lucrul asta. Isărescu era persoana cu cea mai mare cotă de încredere din România și, de ani de zile, era curtat de toate partidele politice pentru a candida la președinție. În plus, nu discutasem cu nimeni despre informațiile și documentele pe care le dețineam. Și, ca să fiu sinceră, nici nu prea aveam cu cine să mă sfătuiesc. Nu mai publicasem nicio anchetă într-o publicație de vreo patru ani de zile, nu mai aveam nicio legătură profesională cu vreo instituție de presă. Mă și întrebam unde aș putea să public o astfel de anchetă.

În acea perioadă lucram cu o oarecare constanță la un subiect profund, cu multe implicații politice și diplomatice despre care intenționam să scriu o carte. Nu voi spune despre ce subiect este vorba deoarece simpla lui menționare ar putea duce la devoalarea sursei mele. L-ar putea face pe Mugur Isărescu sau pe alți foști ofițeri de Securitate să-și dea seama cine a fost sursa-zero care mi-a confirmat faptul că guvernatorul Băncii Naționale a României a fost ofițer DIE. Ce pot să spun este că era un subiect la care mă apucasem să lucrez de câțiva ani de zile, chiar dinainte de a începe studiile doctorale. La începutul verii lui 2014, un fost ofițer m-a sfătuit să vorbesc cu un fost coleg de-al său, care avusese un rang înalt în Securitate.

Ne-am întâlnit la o cafea în zona Pieței Romane. L-am întrebat despre subiectul care mă preocupa pe mine, mi-a spus câteva lucruri, însă la un moment dat, fără nicio legătură cu discuția de până atunci, mă întrebă de ce nu scriu despre Institutul de Economie Mondială. I-am sus că știu că unii dintre cei care au lucrat acolo au fost ofițeri DIE și

I-am dat exemplu pe Daniel Dăianu, care recunoscuse el însuși în anii '90 apartenența la Securitate. Fostul ofițer mi-a spus că așa este, însă Dăianu nu este singurul. Am simțit în acel moment că pot să îl aduc în discuție pe Mugur Isărescu pentru a vedea dacă îmi spune ceva despre el. I-am spus că știu din surse sigure că Isărescu a fost informator al Securității. Ceașca din care bea cafea i-a rămas suspendată în aer, a pus-o la loc în farfuria, și-a ridicat privirea spre mine și m-a întrebat: „Doar informator?”. Un soi de zâmbet i-a apărut pe față.

„A fost ofițer, vreți să spuneți?”, l-am întrebat direct. „Nu știu, dar te întreb: doar informator?”. Discuția nu a mai durat foarte mult, stabilind de comun acord să ne revedem peste câteva săptămâni. Am plecat de la întâlnire cu gândul la Mugur Isărescu și la acea întrebare. „Doar informator?”. Ulterior, m-am gândit și la întâlnirea cu acel fost ofițer de Securitate în termeni de hazard. Au trecut luni de zile până am reușit să obțin primele frânturi de informații certe de la sursa mea. Mi-a vorbit despre un decret dat de Ion Gheorghe Maurer, fost prim-ministru, prin care patru studenți de la Academia de Studii Economice din București erau scutiți să facă stagiul obligatoriu de doi ani de zile în provincie. Acei patru studenți au fost angajați direct la Institutul de Economie Mondială. Unul dintre ei fiind Mugur Isărescu.

Am răscolit luni de zile Arhivele Naționale în speranța că voi da de acel decret. Nu l-am găsit. Am căutat foști angajați ai Institutului de Economie Mondială, foști demnitari comuniști și foști ofițeri de Securitate pentru a sta de vorbă cu ei, sperând că voi putea afla mai multe informații. Cu unii m-am văzut de mai multe ori fără să obțin vreo informație relevantă. Abia în primăvara lui 2016 aveam conturată cât de cât povestea recrutării lui Mugur Isărescu și a activității sale de ofițer acoperit, însă îmi mai lipseau câteva elemente importante. Când am primit Premiul Rațiu pentru Jurnalism de Investigație în mai 2016, am vorbit pentru prima dată cu cineva despre acest subiect - cu Mihnea Măruță, editorul PressOne. Publicam anchete de presă deja de câteva luni bune la PressOne. Eram la Cluj, stăteam cu Mihnea la o cafea pe o terasa goală și vorbeam în șoaptă. Eram conștienți amândoi de anvergura subiectului. Mihnea mi-a spus să continui documentarea și să adun toate dovezile.

Au urmat alte întâlniri cu aceeași sursă, dar și cu altele. Între timp, am continuat să lucrez la alte subiecte cărora le dădusem o atenție deosebită începând cu vara anului 2015, plagiatele din tezele de doctorat. În data de 7 martie 2017, ziarul România liberă a publicat o serie de documente de la CNSAS care arătau că Mugur Isărescu colaborase cu Securitatea. Erau alte documente decât cele pe care le descoperisem eu. Frustrarea pe care am resimțit-o a fost mare pentru că cineva mi-o luase înainte.

Totuși textul din România liberă se baza strict pe documentele de la CNSAS și vorbea doar despre calitatea de informator a lui Mugur Isărescu. Mi-am adunat toate documentele, declarațiile și dovezile strânse timp de câțiva ani și m-am apucat să scriu. Am avut în acele câteva zile două întâlniri cruciale, cu două surse, în urma cărora am obținut ultimele confirmări certe care îmi lipseau. Probabil apariția textului din România liberă i-a determinat pe acei oameni să îmi furnizeze informațiile care îmi lipseau până atunci ca să îmi completez investigația. O săptămână mai târziu am publicat ancheta despre calitatea de ofițer acoperit al Direcției de Informații Externe a Securității avută de Mugur Isărescu.

Această anchetă a fost una extrem de complicată pentru că a trebuit să gestionez un număr mare de surse, atât fizice (documente), cât și umane. Documentele pe care le-am descoperit la CNSAS arătau că Mugur Isărescu a făcut parte dintr-o divizie specială a Institutului de Economie Mondială, folosită pentru legendarea și trimiterea în străinătate a unor ofițeri acoperiți. Totuși, mi-a luat timp să descopăr și să înțeleg ce însemna „Grupul Operativ Negoiu”. Pentru a înțelege cum funcționau diviziile speciale ale DIE am stat de vorbă, de-a lungul celor patru ani și mai bine, cu mai mulți istorici și cercetători CNSAS. Volumul de documente pe care a trebuit să le gestionez a fost unul foarte mare. Unele informații conexe le-am găsit în câteva cărți și am preferat să le iau de acolo pentru a nu le cere de la CNSAS, unde durata la care se poate primi acces la un dosar poate fi destul de mare.

Însă, de departe, cel mai complicat lucru pe parcursul documentării acestui subiect a fost gestionarea relației cu sursele umane și convingerea acestora să îmi dea informații extrem de sensibile, să îmi confirme informații sau să facă declarații. Rezultatul complexității documentării s-a văzut și în textul final – a avut 16 pagini și aproape 37.000 de semne.

2. Cu siguranță există un moment-decliv pe parcursul unei investigații. Fiecare ziarist își dezvoltă propria manieră de lucru. De la ideea de subiect și până la finalizarea anchetei propriu-zise, toate etapele sunt extrem de importante. Predocumentarea are rolul ei pentru că te ajută să vezi dacă s-a scris despre subiectul pe care îl vizezi, cât de mult s-a scris și cine anume a scris. Dacă o anumită informație este publicată de un site sau ziar obscur, acea informație trebuie luată cu rezervă sau verificată cu ajutorul surselor proprii pentru a o confirma.

Documentarea, adică procesul de adunare a informațiilor, dovezilor și declarațiilor, trebuie să implice simultan și procesul de verificare a datelor, a veridicității lor, a autenticității documentelor obținute de ziarist sau a bunei-credințe a surselor umane. Din experiență pot spune că pot exista anchete în care documentele sau informațiile obținute cu ajutorul bazelor de date să fie predominante, în unele cazuri chiar exclusive.

În acest tip de investigații jurnalistice, unele tehnici și nu tocmai atractive pentru publicul larg, singurele voci necesare sunt cele ale persoanelor vizate de anchetă, pentru a răspunde la acuzațiile care le sunt aduse și pentru a-și exprima punctul de vedere. La fel de bine, pot exista anchete de presă care au la bază exclusiv sau preponderent surse umane. Evident, investigațiile jurnalistice ideale sunt cele care îmbină în mod egal sursele fizice (documentele) cu sursele umane. Gradul de accesibilitate și de atractivitate pentru publicul larg este mult mai mare în acest caz.

3. În principiu, orice subiect care servește interesului public poate fi un subiect de investigație jurnalistică. Există subiecte de anchetă care urmăresc agenda publică și care se pliază pe nevoia de informație a publicului vizavi de anumite evenimente aflate în derulare, și există anchetele care impun ele o agendă publică prin anvergura sau amploarea cazurilor dezbătute. Ca să ilustrez cele două situații, dau exemplul subiectului

„Hexi Pharma”, dezvăluit de echipa de investigații de la Gazeta Sporturilor, care a urmărit agenda publică după tragedia din Clubul Colectiv, și exemplul plagiatelor din tezele de doctorat ale demnitarilor, subiect pe care eu l-am tratat în mai multe anchete, care s-a impus ca subiect pe agenda publică prin dimensiunea dezvăluirilor implicate.

4. Observația este una dintre metodele fundamentale de colectare de informații și ajută enorm la înțelegerea unui subiect, dar și la contextualizarea acestuia. În primul rând, observația poate oferi detalii de atmosferă, poate descrie cadrul în care a avut loc un anumit eveniment și îl poate ajuta pe jurnalist să înțeleagă mai bine subiectul pe care îl tratează. Iar dacă jurnalistul va înțelege el însuși mai bine toate implicațiile poveștii, va fi capabil să îi facă și pe cititorul său să înțeleagă mai bine cum s-au derulat anumite situații, care a fost dinamica evenimentului etc. În al doilea rând, atunci când jurnalistul se folosește de observație, devine el însuși sursă pentru cititorul său, reușind să-l transpună la locul unde s-a petrecut un anumit eveniment.

5. În principiu, oricine oferă o informație relevantă pentru o anumită anchetă de presă poate să fie sursă. În acest caz vorbim despre surse circumstanțiale. În mod normal, jurnaliștii de investigație trebuie să aibă o serie de surse constante, la care să poată apela atunci când au nevoie sau care să le furnizeze informații pe care să le poată exploata. Ideal ar fi ca sursele jurnaliștilor de investigație să fie din domenii cât mai variate.

Jurnalistul trebuie să fie conștient că relația cu sursa este una cointeresată, atât el, cât și sursa având un anumit scop. Din acest motiv, jurnalistul trebuie să fie atent să nu fie ținta unei manipulări, sau să nu facă, poate involuntar sau inconștient, jocurile sursei. Întotdeauna, atunci când relaționează cu surse care îi oferă voluntar informații, ziaristul trebuie să judece informațiile prin prisma interesului public.

6. Protejarea sursei este una dintre cele mai importante datorii profesionale de onoare pe care le are un ziarist. Protejarea sursei înseamnă respectarea angajamentului luat față de aceasta de a nu-i deoala identitatea în niciun fel de circumstanță.

În Statele Unite ale Americii există o serie de cazuri ale unor ziarști angajați ai unor publicații renumite, care au preferat să meargă la închisoare atunci când un tribunal le-a cerut să deoaleze identitatea unei surse. Este cazul lui Judith Miller de la New York Times, care a fost condamnată și a executat o pedeapsă de 85 de zile în închisoare după ce a refuzat să dezvăluie în fața unui tribunal federal numele sursei care i-a oferit date despre identitatea unui ofițer CIA, Valery Plame. Evident, acest caz este unul extrem însă l-am invocat tocmai pentru a arăta cât de importantă este protejarea identității unei surse. Jurnalistul are obligația nu numai de a nu deoala altor persoane identitatea sursei sale, însă trebuie să scrie textul cu foarte mare atenție, astfel încât să nu publice informații care ar putea duce la identificarea acesteia.

Personal, m-am aflat într-o astfel de situație în cazul anchetei despre faptul că Mugur Isărescu a fost ofițer acoperit al Securității. Pentru a evita să se întâmple acest lucru, m-am concentrat foarte mult pe selectarea informațiilor obținute și pe redactarea textului. Am preferat ca o serie de informații relevante, care ar fi arătat și mai mult profunzimea documentării, să nu le fac publice tocmai pentru a elimina orice posibilitate de identificare a sursei. Am selectat declarațiile într-o asemenea manieră încât să fiu sigură că sursa nu va putea fi identificată nici de Mugur Isărescu, nici de foștii săi colegi.

7. De-a lungul timpului am citit multe investigații mediocre în presa din România. Cazurile pentru care sunt publicate anchete de presă lipsite de valoare sunt multiple: lipsa de experiență a ziaristului, lipsa de rigoare a acestuia, lipsa unei coordonări editoriale, graba și dorința de a publica rapid o anchetă de teama de a nu rata exclusivitatea pe un anumit subiect.

Diferența dintre o anchetă mediocră și una bună este făcută de documentare, de rigoarea și de procedurile de lucru cu care este deprins un jurnalist. Din punctul meu de vedere, în cazul unei anchete nimic nu poate justifica graba, presiunile editoriale sau dorința publicului de a obține rapid informații despre un anumit subiect. Lipsa unei documentări temeinice poate duce la apariția unor erori grave, care pot afecta atât credibilitatea jurnalistului, cât și credibilitatea instituției de presă pentru care acesta lucrează.

8. Mi-e greu să apreciez dacă jurnalismul de investigație a contribuit, în mod special, la rezolvarea unor probleme sistemice în România ultimilor 28 de ani. Aș fi tentată să spun că nu s-a întâmplat asta din trei motive:

(1) pentru ca am avut o clasă politică iresponsabilă în raport cu nevoile societății;

(2) pentru că instituțiile cu atribuții juridice au fost controlate politic și nu au acționat independent, astfel încât să se autoseseze în urma dezvăluirilor presei și să facă anchete temeinice;

(3) pentru că au fost momente când fie presa de investigație servea mai mult interesele patronilor, și mă refer la perioada de final a anilor '90 și începutul anilor 2000, fie aproape că nu a mai existat presă de investigație în România, iar aici mă refer la perioada 2010 – 2014, când publicațiile au început să-și desființeze departamentele de investigație.

Sunt mai degrabă tentată să spun că presa de investigație a avut rolul de a preveni comiterea unor abuzuri și de a corecta anumite decizii sau nereguli punctuale decât de a rezolva problemele sistemice ale societății.

Avem împreună - cei doi autori ai acestui ghid - mai bine de 25 de ani de presă scrisă, pe piața media din România. Și dacă am învățat ceva în timpul acesta, acel lucru este că greșelile sunt întotdeauna posibile în munca jurnalistului (de investigație, și nu numai). Posibile, dar aproape cu totul evitabile. Nu avem o rețetă pentru a scrie cea mai bună anchetă de presă din lume, dar avem o metodă pentru a evita publicarea unei investigații lipsite de acuratețe, pe care faptele nu o susțin. Această metodă este compusă dintr-o serie de pași; urmându-i, reporterul de investigație va reduce potențialul erorii în munca sa. E poate cea mai fericită șansă de care poate beneficia o anchetă jurnalistică.

Vlad Stoicescu, jurnalist, fondator Dela0.ro

Ovidiu Vanghele, jurnalist, fondator Centrul de Investigații Media